

ב'י'ומ'. ומאי' הבליעה. רישא שמע ישראל סיפא אני' ה' אלהיכם. ולמה תקנוה לאומרה בהבלעה. כדי שלא תשתכח שמע מפי' התינוקות! ובקשו רחמים מן השמים ובא תנין בחצי היום ובלע יונוגרד ובית משכבו ובטלה הנורה. והיו מתפללין על הסדר ופירסו על שמע בתיקנה בפרהסיא. ובקשו לסלקה לאלתר שלא לאומרה. אמרו חכמים שבאותו הדור לא נבטל אותה שלא לאומרה כלל כדי שיתפרסם הנס. אלא נקבע אותה בתפלת המוספין ובתפלת נעילה שאין שם ק"ש כלל. וכן מנהג בשתי ישיבות. (ועיי' בטור או"ח סי' רפ"א). ואין ספק בעיני שר' בנימין בשבלי הלקט סי' ו' שכתב. שלא אמרו אבא אליהו אלא כנגד דורו של שמד שגורו שלא לקרוא את שמע וכו'. לאותה הנורה כיוון. על כן גם אני אלך ואשובה אל פירושי לפתור החידה הנזכרת. אולם בנופה של הנורה אני נבוכך באיזה זמן היתה. אם בזמן ר' נחמן והיינו נ"כ זמנו של ר' ענין. כמו שכתוב בשבלי הלקט. או בזמן אחר. שנמצא בתשובה הירדעה לר' שריירא נאון (פ"ח ע"א) דאחר רבינא והוא סוף הוראה הוה בחריה רב ריהומי. ואית דחלפי רב רחומי. ושכיב בערן שמדא דגור יונוגרד. ובחריה מלך רב סמא בריה דרבא. ובאותו הפרק דיליה ודמר בר רב אשי שמענו מן הראשונים וראינו כתוב בספרי זכרוניהם דבעו רחמי ובלעיה תנינא ליונוגרד מלכא כבי משכבו ובטל שמדא. יהיה איך שיהיה פסקא דקומי רוני היא לדעתו פסיקתא לעצמה ואינה מנוף סדר אליהו רבא. אלא שאח"כ הבליעה בין בבא ב' לרבא ב' והוא בסגנונה ולשונוה כנוף הספר שהיה ביד מסררי התלמוד וספרה ההגרה שאליהו למר אותה לר' ענין:¹

מאמר י' בכונת הספר ומגמתו וסידור רעיוניו

מדרש סדר אליהו רבה זוטא הוא מיוחד בסגנונו וענינו בין שאר ספרי ההגדה. כי כולם הרבות והפסיקות והתחומא אינם רק ילקושים אם על סדר הכתובים או דרשות לפרשיות. ולא נמצא בהם מחבר במחבר הספר הזה שאינו מלקט אלא כותב ספר בסגנון מיוחד ובסדר מיוחד. ודבריו אינם כמרגליות החרוזים בחוש כי אם כטבעות השלשלת האחוות זו בזו. ואכלול בזה גם ספר פרקי דר' אליעזר וסדר עולם אם כי מעשה סופרים המה. בעל פרקי דר' לא הוציא מלים מלבד. רק אסף דעות והגדות רבות ועשאן למוצק אחד בתבנית שלמה וסדרן

אחר שכבר היו אלו העלים בבית הדפוס העירני האברך דר' חיות תלמיד בית מדרשנו שבעל הכרס החכם מו"ה ר' אליעזר אטלאס כתב מאמר אבא אליהו (הכרס תרמ"ח צד צ"ו עד ק"ב) והנה ראינו שתקע כל דבריו על דברי החכם יעב"ץ שכבר בטל זה החכם את דבריו כל מי שקדמו לו. ואח"כ הוא מושיב על דעת החכם הזה ויאמר לו תפסת מרובה לא תפסת. כי אבא אליהו בשבלי הלקט אינו שם חכם אבל הוא כנוי לאליהו הנביא שאליו יחס את הספר וכו'. ואח"כ כתב. מצינו ציון אחד מפורש הסותר את כל בנינו. והביא הא דתשובת הגאונים בשבלי הלקט סי' מ"ה וסיים. מי לא יכיר כי למעשה הזה כיוון גם רב שר שלום גאון וכו'. ואח"כ הביא דבריו ר' שריירא גאון וכתב. מזה נראה כי מקום הגזירה היה בכלל ולא ארץ ישראל כדעת יעב"ץ גם הזמן יקדים כערך מאתיים שנה וכו'. כי ההרחבה שנמצא בספר הפרדס לתשובת רב שר שלום יצאה כשגגה מלפני השליש שלא ידע זה המעשה מיונוגרד מלך פרס וחשב כי רב שר שלום כיון בזה על הימים הראשונים עת סבלנו רבות מהיוונים הסורים באמצע ימי הבית שני וכו'; אמנם במה שהשיב יפה השיב והדין עמו אבל בהשערות שהביא הוא לא דבר נכונה. כי בנה את יסודו על קורי עכביש. הוא השתומם כי לא נזכר בתרבי"א שם משיח וכתב. נפלא הדבר כי רבות חרשו חורשים על גבי הספר תרבי"א וכו' ולא נתעורר אף אחד מאלה וכו' כי לא נזכר בו פעם אחת השם משיח וכו' ובכולם תפס את השם בן דוד וכו'. כי כאשר נצרך לו להביא את לשון התלמוד שנמצא בו השם משיח הפוך בלשונו וכו' — כמו ימות בן דוד. ארבעה חרשים ואילו הן בן דוד ובן יוסף —. וכתב. על דבר זה כזה לא נזכר כי מקרה הוא וכו' ואסבא אחרת לא נמצא כי אם שנוחר לכלי השתמש בשם הזה אשר השתמש בו חנוצרים. ומתוך כך בא לידי החלטה כי היה המחבר בזמן ההתחלה להרחבת הדת הנוצרית. והביא לו ראיות שישבת המחבר בקביעות היתה בירושלים או סמוך לה ולבבל הלך רק לעתים רחוקות. והנה חי בעל התרבי"א בהחלת התפשטות דת הנוצרים על ידי מלכי ביוצאני המושלים בארץ. ובסוף כתב שבא לידו דפוס וויניציא ושם כתוב תמיד משיחנו. וגם שם הלשון ממוגס. ימות משיחנו תחת ימות המשיח. ואין בזה סתירה להשערתי כי אולי תקן שמה המהיה מדעתו וכו'; והנה אנוחנו ידענו שיעקר הנוסחה הוא משיח כמו בכל ספרי חז"ל. ועל אודות המשנים לכן דוד או למשיחתו כבר הודעתו מעמם בהקדמה האשכנזית; עוד זאת אזכיר שאף הוא פירש עניניו שתי וערב בפ"י (צד ל"ו) כמו שפירשתי במ"ע שם אות ל"ה עפ"י הגמרא דחילין בדרך אחר קצת:

בסגנון מיוחד ובלשון אחת, ובעל סדר עולם לא היה מעשהו רק לסדר המאורעות שסיפרו הכתובים, לישבן על זמנו, לא כן אבא אליהו וזכר לטוב, ואם אמר על עצמו כששאלו חבר הפרסיים סופר אתה, שהוא סופר משהו (צר ה'), בענות רוחו השיב כך, כי באמת הוא סופר שלם בעל רעיונות והנות לב ומוציא מלים מפיו בלשון מדברת גדולות, ומלאכת אומן זקן ורגיל מלאכתו, וכל ספרו נכתב בקולמוס אחד על מהרת הלשון וסגנון נעים, ודבריו מעוררים את הנפש להפנות אליו, ולכל אשר יחפץ וזה אותה לתקוה ולשמחה לתונה ובכי, אמנם מה היתה נגמתי ותכליתי ועל איזה קוטב יסובכו דבריו ומה בא ללמד, על זאת אשיב, לא לחנם קרא את ספרו סדר, כי הוא כעין סדר עולם, רק שהסדר עולם הוא מסדר המאורעות והוא יסדר סדר ההנהגה במאורעות בסבתם וגלגולם אם לקיים או לחורבן העולם, ולא לפי הגיון בן אדם אשר למראה עיניו ולמשמע אוניו ישפוט, כי אם על פי רוח אלהים אשר בקרבנו הוא חווה אל המסבב כל הסיבות, וכשהתחיל ואמר, ברוך המקום ב"ה שמלכו בראש ובסוף ומניד מראשית אחרית מקדם עד שלא נעשה ויודע מה שנעשה ומה שעתיד להיעשות וצופה לטובה וכו', הודיע בזה תכלית ספרו להראות ע"י המאורעות אמתת הדברים שכך היא ההנהגה שלמעלה, וכיון שכן הנה הראש הוא לעיני אנשי, העת אשר שולח האדם לעבוד את האדמה וננו ונגרש ממעביו שהיה כערך נן אלהים, והסוף הוא ידוע בימות הנאוה שישב האדם לקדמותו ולמצבו הראשון, וכל מאורעות בני האדם עלי תבל הן בין אלה שתי הקצוות, על כן התחיל ספרו במקרא ויגרש את האדם, ובסוף הספר שב למקרא שהתחיל בו, וסוף ספרו נעץ בתחלתו, ולדעתו פירוש המקרא, וישכן מקדם לכן עין את הכרובים ואת להט החרב המתהפכת, שמקדם אשר שם האדם בן ערן השכין את הכרובים, שירמה להם האדם, וזה מתן שכרו, ואת להט החרב המתהפכת זו ניהמה, וזה מתן ענשו, ועשה כן לשמור את דרך עץ החיים, שישמור האדם את דרך זו דרך ארץ, וישמור את עץ החיים זו תורה, כי מלת לשמור שב אל האדם, והוא שישמור על דרך ועל עץ החיים, ומעת שגורש האדם קיומו תלוי בדרך ארץ, שדרך ארץ קדמה לכל (שם), ורואה אני לבאר תחלה לאיזו ענין השתמש אבא אליהו במושג דרך ארץ:

ואומר מלות דרך ארץ הם כוללים עפ"י המקראות כל מה שנייע את האדם במנהגו של עולם, כשקברו ימי דוד מלות אמר לשלמה בנו (מ"א ב') אנכי הולך בדרך כל הארץ, וקרא את המיתה דרך ארץ, ושכחשבו בנות לוי שכלו כל יושבי תבל ולא נשארו כי אם הן ואביהן אמרו (כראשית י"ז ל"א) ואיש אין בארץ לבוא עלינו בדרך כל הארץ, וכינו חז"ל עפ"י המקרא זה וזונו של זכר ונקבה דרך ארץ, אמנם במשנה אמרו, רבן גמליאל בנו של ר"י הנשיא אומר יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיניעת שניהם משכחת עין (אבות פ"ב ב'), וכתב הר"מ ר"ל בדרך ארץ הנה העוסק בפרנסה, ובאמרו הנה, רמז בזה שבמקום אחר הוא מושג אחר, ובפרש"י לאבות כתב, שיניעת שניהם וכו', שמתוך שהוא לומד ועוסק בתורה ובספרותו להתפרנס אינו חומר ונוזל ממון אחרים, ורבינו יונה כתב, שעל ידי שהוא יגיע בתורה ובמלאכה לא ישלוט עליו יצו"ר וכו' ולא יעמד בטל לעולם פן יתענו ורם לבבו וכו', אולם שהכוונה הנה הוא העסק בפרנסה וטובת לשון הסיפא וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה, אמנם אמרו בפ"ג מ"ז בשם ר"א בן עזריה אם אין תורה אין דרך ארץ אם אין דרך ארץ אין תורה, הר"מ לא פירש כלום, שלדעתו ענינו ידוע ממקום אחר ואינו צריך לפרשו, ובאמת כיון שיש לנו מסכתא שלמה בהלכות דרך ארץ, וכבר בימי התנאים היה להם קיבוצי הלכות דרך ארץ כדנרסינן בברכות (כ"ב ע"א) ר"י אומר שונה להם בהלכות דרך ארץ (פרש"י כגון דרכן של ת"ח שהוא ברייתא ופרק בן עזאי הנותן ד' דברים אל לבו), הנה מבואר שמושג דרך ארץ כולל מדות והתנהגות האדם שהוא מן הישוב, ולמעלה מן המדות והתנהגות של תלמידיו חכמים, וזו המעלה מדרך ארץ לא נקנית רק ע"י התורה, אבל מה שפ' רש"י שם, אם אין תורה אין ד"א, כמ"ש לעיל יפה ת"ת עם ד"א, פירושו זה ודאי אינו, שהרי לענין זה שנה אח"כ אם אין קמח אין תורה וכו', ור' יונה פ"י כל' מי שאינו יודע תורה אינו שלם במדות של דרך ארץ, כי רוב המדות הטובות שיש בדרכי העולם כתורה הם, כמו והעבט תעביטנו, הענק תעניק לו, מאוני צדק אבני צדק, וכמה כיוצא בהם, איך בלא תורה לא יהיו דעותיו שלמות בדרך ארץ, אם אין ד"א אין תורה, ר"ל שצריך תחלה לחקן את עצמו במדות ובהן תשכון התורה עליו, שאינה שוכנת לעולם בנפח שאינו בעל מדות טובות וכו' ע"כ; וכשנשנה רבי (אבות ריש פ"ב) איהו דרך ישרה שיבור לו האדם, כל שהוא תפארת לעשייה ותפארת לו מן האדם, זו הדרך הישרה היא דרך ארץ השלמה, והיא

לכל מין האדם, ונ' היא ששנו ספ"א דקידושין, כל שיטנו במקרא ובמשנה ובד"א לא במהרה
הוא חומא שני והחוט המשולש לא במהרה ינתק; וכל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בד"א
אינו מן הישוב:

ואבא אליהו כלל הנאה וההגון והמעיל והישר במלות דרך ארץ, והפכן המנונה
והמקולקל והמויק והמעוקם הם מה שאין מדרך הארץ, והוא מושג נרדף עם מלת כהונן, אמר
(צד נ') וכשחזרה וירבה עמו כהונן הורה לדבריה ואלו הן דברים שירבירה בדרך ארץ וכו', ונמצא
שמושג דרך ארץ הוא הבסיס הגדולה שחברת מין האדם מיוסדת עליה, וע"כ דרך ארץ קרמה לכל.
אמר על כהני פלשתים, אעפ"י שעובדי ע"ז היו היתה בהן ד"א, ומה היא ד"א שהיתה בהן, אמרו
להן אם משלחים אתם ונו' (צד נ"ח), לא הרג אותן, אלא אנשי בית שמש שלא היתה בהן ד"א
(שם), כל אדם הקץ בחיים טובים בעולם הזה ס"י רע לו לה'ד למלך ביד שומן את עבדו וכו'
ושרף אותן כפניו נמצא אותו העבר נעשה כפני טובה לפני המלך וכו' זו היא ד"א אין זו ד"א
(צד ס"ט), בני לא זהו ד"א שאדם עושה בידו והקב"ה מברך כל מעשה ידיו (צד ע'), וישובי בית
ראשון אעפ"י שהיו עובדי ע"ז היתה בהן ד"א, ומה היא ד"א שהיתה בהן צדקה ונמילות חסדים
(צד ע"א), ברוך המקום ב"ה שמשלם לאוהביו וליראייו שכר דרך הארץ בעוה"ז וקרן קיימת
לו לעוה"ב שבשכר קיתון של מים וכו' (צד נ"ט), ושמא תאמר אותן ע' אלף שנהרנו בנבעת
בני בנימין מ"מ נהרגו, היה להן לסנהדרין גדולה שהניח משה ויהושע ופינחס בן אלעזר עמהם
שיקשרו וכו' ויחזרו בכל עיירות ישראל וכו' וילמדו את ישראל ד"א וכו' הן לא עשו כן וכו'
וכשעשו בנבעת בני בנימין דברים מכוערין ודברים שאינם ראויין באותה שעה ביקש הקב"ה
להחריב את כל העולם כולו, אמר לא נתתי תורתי לאילו אלא שיקראו וישנו בה וילמדו הימנה
ד"א (נ"ו), ברוך המקום ב"ה שנתן דת לישראל שילמדו מהן ד"א שלא ירבו עונותיהן בעולם
(צד ע"ט), יש בו באדם דברי תורה יודע בעצמו שלא יבא לירי עבירה ולידי דבר מכוער
(צד ק"א), פעמים יש תורה עאכ"כ הא יש בכס ד"א (צד פ"ד), אפי' שאין בידו של אדם
אלא ד"א ומקרא בלבד שכרו מונח לפני בלבד שיהא שמור מן העבירה (צד י"ג), לא כך
כחכתי בתורתא אעפ"י שאין בהן דברי תורה אלא מדרך ארץ ודרפו מכס ממש מהא
(צד נ"ו ועי' צד ט"ו), יש בו באדם ד"א ומקרא בלבד מוסרין לו מלאך שחר לשמרו (ק'),
הנני מביא ונו' בם עור ופסח אילו עמי הארץ שיש בהן ד"א ושאר המצות וכו' (צד ס"ט), הוציא
עם עור ועינים למו אלו עמי הארץ שיש בהן ד"א ושאר המצות וכו' (צד פ"ב), לאמר לאסורים
צאו אלו עמי הארץ שיש בהן ד"א ושאר מצות וכו' (ק"ח), בקשו רחמים על בעלי בתים שבישראל
בשביל ד"א שיש להן עאכ"כ שיש בהן דברי תורה (צד ק"ג), וזרעו במים רבים אלו בעלי
בתים שבישראל שבשביל ד"א שיש בהן עאכ"כ הן ובניהן ובני בניהן וכו' (ק"י), שני עמלין הן
א' עמל בדברי תורה וא' עמל בד"א, הרוצה שיעמול בד"א נותנין עליו עמל ד"א וכו' והרוצה
שיעמול בדת נותנין עליו עמל דת וכו' (צד ס"ב), משלו משל לה'ד למלך ביד שהיו לו בנים
ועבדים וכו' ושיגרן למקרא ולמשנה וללמוד ד"א וכו' עמד הוא עצמו והלך אליהן ומצאן קורין
ומצאן שונין ומצאן עסוקין בדרך ארץ (צד קצ"ד), בוודאי יהא אדם יודע לפני מי הוא עומד
ומה דבר מדבר לפני מי שהוא גדול ממנו (צד פ"ג) ועוד נכפל (צד ק"ג), בשמונה דברים העולם
חרב ובארבע דברים העולם מתיישב, בשמונה דברים העולם חרב על הדינין ועל העבודה וזה
ונילוי עריות ושפיכות דמים וחילול השם ודברים מכוערין שאדם מוציא מתוך פיו ונסות הרוח
ולשונו רע וי"א אף על החימוד וכו', ובארבעה דברים העולם מתיישב מתוך צדקה ומתוך הדין
ומתוך האמת ומתוך השלום (צד ע"ד), ינהג אדם עצמו בשתים עשרה מדות וכו' לפי שכל אותן
י"ב מדות כל אחת ואחת שכרה ועונשה בצדה (צד ס"ג וס"ד): והנה בכל אלו המאמרים הוא
מדבר, אם בדרך ארץ ככלל שקדמה לתורה, ואם בדרך ארץ שיגיע האדם אליה ע"י התורה,
אמנם מה שהוא מהגנו של עולם בחברת מין האדם היא קורא נ"כ דרך ארץ, אמר, ארבע מדות
בד"א, יש שנושא אשה לשם זנות וכו' ויש שנושא אשה לשם שמים וכו' (נוטא קע"ו), צא ולמד
מד"א כלום אדם נוסע כרם וכו' (שם קפ"ב), צא למד מד"א אדם ער שלא ישא אשה וכו'
(צד קפ"ה), אבל העסק בפרנסה הוא אינו קורא דרך ארץ, והוא קורא העסק הזה משא ומתן,
או סחורה או עסק סתם, וכענין שאמרו באבות (פ"ב מ"ה) ולא כל המרבה בסחורה מחכים,
ובמשנה קיריהו ג"כ עסק סתם, אמרו רמ"א הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה (שם פ"ד מ"א), ולשונו
הר"מ אמר הוי ממעט בסחורה והתמזר על התורה וכו', ואולי היתה נוסחתו כך, אמר, וירבה
בישיבה וימנע בסחורה (צד ח'), למלך ב"ד שהיו לו בנים גדולים מהן בעלי תורה מהן בעלי
משנה מהן בעלי משא ומתן (צד י"ב), כל ת"ח שמרבה בעסק ואינו מתפרנס וכו' וכל ת"ח

שמרבה מלאכה ואין מכנים ממנה פירות וכו' (צד י"ג), משל למלך וכו' בהם בעלי מקרא בהם בעלי משנה בהן בעלי משא ומתן ויש לו למלך עסק ומלאכה, עמך (צד ס"ט), כך ישראל לפני הקב"ה יש בהן בעלי מקרא והן בעלי משנה בהן בעלי משא ומתן (צד ע"א), כל זמן שאשתך בירכתי בתוך וכו' באין בניה מהן בעלי מקרא וכו' והמן בעלי משא ומתן (צד צ"ב), אשרי אדם שמרבה את ישיבה ואת הטורח וממעיט את הסחורה (צד ק"ב), בעלי מקרא בעלי משנה בעלי משא ומתן (צד קס"ג):

אמנם המעשים שהם אינם בדרך הארץ והם מגונים הוא קורא אותם, דברים מכוערים ודברים שאינם ראויין וכו' דבר שלא כהוגן צד י"ג וכו', ול"ד, ושם איתא דרכים מכוערין, וצד ל"ז, ול"ז, ושם איתא ג"כ דרכים מכוערין, וצד ל"ח דרכין מכוערין ודברים מכוערין, והנהתי שאינם ראויין, וצד מ' אין לך אומה שהיא שטופה בעולם בדרכים מכוערין ודברים שאינם ראויין וחשודין בכשפים ובזימה אלא מצרים לבד, וצד נ"ו וכשעשו בנבעת בני בנימין דברים מכוערין ודברים שאינם ראויין, ובצד ל"ב דרש ויעקב איש תם, תם מן הגול תם מן העבירה תם מן דבר מכוער, וכן הוא דורש לדורותם צד קל"ב, ונראה שיש להניח שם תם מן דבר מכוער, וצד ס"ד הוהר מעשות שלא כהוגן, וצד ס"ז והצל עצמך מן הגול ומן העבירה ומן דבר מכוער, וצד ס"ט ופ"ב עמי הארץ שיש בהן דרך ארץ ושאר המצות מרחיקין עצמן מן העבירה ומן הגול ומן דבר מכוער (ובצד קל"ח, מן עבירה ומן גול, נראה שצריך להניח ומן דבר מכוער), ושם ס"ט בנ"א שבאו לירי ומשנה ומלוכלכים בדרכים מכוערין ודברים שאינם ראויין, צד פ"ג, אבי שבשמים וכו' שכל דברים מכוערין ודברים שאינם ראויין שעשו ישראל לפניך לא שמרת להם קנאה וכו', צד פ"ז, כיון שבא אדם למקרא ולמשנה ופירש לדרכים מכוערין וכו' הקב"ה מתאנת וכו', צד צ', מעשה ככהן א' וכו' והיו לו עשרה בנים וכו' ובכל יום ויום היה מתפלל וכו' כדי שלא יצא א' מהן לירי עבירה ולידי דבר מכוער, צד ק', מ"מ אתם עושין דרכים מכוערין וכו', ושם ק"א מ"מ הן עושין דרכים וכו', ושם, בדלו עצמכם מעבירה ומגול ומדבר מכוער, צד ק"ג בני לא עשית כהוגן, צד ק"ד, אמרו חכמים מעשיך יקבוצך מעשיך ירחקך כיצד עשה אדם דרכים וכו' מרחיקין אותו מאצל השכינה, צד ק"ה, רשעי או"ה לבד שעומדין ומדברין דברים מכוערים כנגד ישראל, צד ק"א, יש בו באדם דברי תורה יודע בעצמו שלא יפא לירי עבירה ולידי דבר מכוער, צד ק"ב, ישמור אדם עצמו ועל בניו ועל בני ביתו שלא יצא א' מהן לירי עבירה ולידי דבר מכוער, קט"ו, יבקש אדם רחמים על עצמו על אשתו ועל בניו ועל בני ביתו שלא יצא א' מהן לירי עבירה ולא לירי דבר מכוער, צד ק"כ, אוי להן לרשעים שבשביל מעשיהן מקלקלין ודבריהם שאינם ראויין מביאין עצמן לירי פסיל, (ונכפל צד קל"ב), צד קל"ז, יכול אפי' אמר לו (אביו) עבור מכל מצוות וכו' אלא מניין חוץ מעבירה ומגול ומדבר מכוער שלא ישמע לו וכו', צד קל"ח, אלו עמי הארץ וכו' הבאתי לעיל, צד קל"ט, והרחק עצמך מן העבירה ומדבר מכוער, צד קמ"ג, כך אמר להם הקב"ה לישראל, בניי כלום חיסרתי לכם מה אני מבקש מכם הא אני מבקש אלא כדי שתהיו אוהבין זה את זה ותהיו מכבדין זה את זה ותהיו יראיין זה מזה ולא ימצא בכם לא עבירה ולא גול ולא דבר מכוער אלא שלא חבואו לירי פסול לעולם:

ואם כי עבירה וגול הם בכלל הדברים המכוערים ושאין ראויין והמנע מהם הוא בכלל דרך ארץ, שהרי הם בכלל שמונה הדברים שהעולם חרב בהן, חספס לעצמן ופרטן, כי סתם עבירה היא גנות, וגול וערוות נפשו של אדם מחמתה ומתאורה להן (עיי' סוף מבות), ובכלל השמונה דברים היא נסות הרוח, והנה דור המבול ואנשי דור הפלגה ואנשי סדום נעקרו מן העולם מתוך אלו שמונה דברים, וכן פרעה סתהריב ונבוכדנצר (צד ע"ד), אמנם נסות הרוח הוא המחבלת והמחרבת תיקונו של עולם ביותר, שאין בעלי בתים שבישראל נעקריין מן העולם ויורדין לארץ אלא בשביל גסי הרוח, אימתי בומן שישראל אוכלין ושותין ושבעין ומבעטין וכו', כל אילו דברים אינם אלא בשביל גסי הרוח וכו' (צד ק"ג), כאריות עלי מים, אילו גסי הרוח שבישראל, שבשביל גסי הרוח שבישראל שיש בהן דברי תורה, עאכ"כ המולולין עצמן בדברי תורה (צד קי"ז), כל' שכולן מבורכין ויש בהן ד"ת ואפי' בגסי הרוח שבהן ודומין לארץ כמ"ש לעיל (צד י"ב) קול ה' שבר ארזים אלו בניא וכו' מה ארז זה אינו מוציא פירות כך כל מי שאין בו ד"ת משול בארז, צד קנ"ז, אחיתופל וכו' בשביל גסות הרוח שהיתה בו נעקר מן העולם, קנ"ח וט', כל מי שיש בו גסות הרוח נעקר מן העולם, והולך ופורט אנשי מבול אנשי מדל אנשי סדום סתהריב ונבוכדנצר, גסות רוח היתה לפרעה וכו', שאיל מלך ישראל גסות רוח היתה בו, בית ישראל וכו' גסות רוח היתה בהן ובה גלו מארצם, אחרי דברים כולם נאמר תיעבה בעי' נאמר תועבה בנסות הרוח וכו' תועבת ה' כל גבה לב, אף הקב"ה שהכל שלו והכל

מעשה ידיו אין יכול לסבול את נסי הרוח שנ' נבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל. ורמיון לאילו הדברים בסוכה (כ"ט ע"ב) אמר רב בשביל ד' דברים נכסי בעלי בתים יוצאין לטמיון על כובשי שכר וכו' ועל נסות הרוח. ונסות הרוח כנגד כולן אבל בעונים כתיב ועונים יירשו ארץ ונ':

נמצאנו אומרים שקיום העולם מתבוסס על דרך ארץ שהיא מניעת המעשים המקולקלין ודרכים מבוטאות ודברים שאינן ראויין ושאין הנוטין. והיא ההליכה במדות נאות ומשובחות שהעולם מתקיים בהן: אלו הדברים נאמרים בכל מין האדם. אמנם קיומן של ישראל הוא בעין החיים זו תורה. ואמר אבא אליהו (צד ע"א) דרכן של בניא שאומרים תורה קדומה לכל שנ' ה' קנני ראשית דרכו. אבל הייתי אומר ישראל קדושין קודמין וכו' (ע"ש שהדברים מקומעין) שהתורה בשביל ישראל נבראה:

אולם קודם שאדבר בעמוד התורה צריך שנשקף על גלגול סידורו של עולם כפי שלמדנו אליהו: אבא אליהו קורא לגלגול של עולם שיטות. שיטה הראשונה היא מתחלת ההווה עד ויגרש את האדם. לגלגלה של שיטה זו הוא אחת שהיא שמים. מעשה מרכבה ומעשה בראשית. וקודם כל ההיות נבראו במחשבה ששה דברים שהם יסוד כל המחצב בקיומו של עולם. והם, תורה נדחים ונן ערן (ענוש ושבר) וכסא כבוד (הנהגת כל הנבראים) ושמו של משיח (תיקונו של עולם אם יתקלקל) ובית המקדש (דביקות האדם בבוראו ית'). ולכל אלה ישראל קודמין כמ"ש לעיל. שהתורה היא צורך למי. ואם אין ישראל תורה למה. והתורה היא המיעצת איך יבא העולם התחתון (צד ק"ס). והנה המרכבה. כרובים אופנים מלאכי השרת וכסא כבוד למעלה מהן וספיר למעלה בשמי השמים והקב"ה בשמי השמים העליונים (שם). והתחילה מעשה בראשית ונבראו שמים וארץ וכל צבאם בכת אחת (שם). ונרחפו הויות המרכבה שקדמו והוקבעו בכסא כבוד מארבע מדות שברא הקב"ה בעולמו ארץ בהמה חיה ועוף. פני אדם פני אריה פני שור ופני נשר. ולאחר כך כשעשה העל נשתנה פני שור לפני כרוב (קס"א). ומאור פניו של אדם קודם שגורש מנ"ע היה כמאור פני הכרובים. ואלמלא חטא אדה"ר היו חיי האדם כחיי העולם הבא. אבל כשחטא גורש מנ"ע ונתהווה עולם התהו וקיום מין האדם היה תלוי במדות דרך ארץ וכו' שיטה אחת עד דור המבול. וקלקלו בני האדם בדרך ארץ והביא ה' ליהלול המבול והיתה אותה שעה במדת האבל (צד קס"ב). ובעשרה דורות הללו מעת שגורש האדם מנ"ע עד נח לא פקד עליהם כל חטאו של אדה"ר רק מה שנאמר אל האשה שהוא ימשל בה (צד קצ"ב). והאריכו שנים לבורקן אם יעשו נמילות חסדים זה עם זה. שהיא ממדת דרך ארץ. ולא עשו (צד פ'). ויום שמת בו אדה"ר עשאוהו יום טוב שלא היו צריכין לזונו ולפרנסו ולכלכלו (צד פ"א). ולא היה להם לא אימת מלכות ולא מרת הפורענות עד שבעטו מרוב הטובה וירדו לירד חמס וגול ונילוו עריות ושפיכות דמים. ולא היה בהם שום דרך ארץ והיו מהלכין ערומים בלא לבוש (צד ק"צ): מן המבול ועד דורו של מנשה שיטה אחת ונתגלגלו באותה השיטה בסוף ימי התהו וימי התורה והבהונה והמלכות עד שגם מנשה בחורבן כל הטובות שניתנו לישראל: בעשרה דורות מנח ועד אברהם היה ברעתו של הקב"ה לחלקם לשבעים לשון והוא לא עשה כן אלא עשאו לשון אחד וביקשו להחריב את כל העולם כולו והפיץ אותם (צד קצ"ב וע"י) כמ"ע אות ד'). נח עמד ומיחה ברכים ק"כ שנה (צד פ' וקע"ד) וניתנה לו תורה בני נח. והעמיד הקב"ה שבעה נביאים לאייה (צד ל"ה). שהיה ברעתו לבטל את עולם התהו וליתן תורה שלימה. שם נתבאר ד' מאות שנה שיקבלו את התורה ולא קיבלו ממנו (צד קכ"ז קמ"א וקע"ד). ואחריו אליהו התימני וכו' ואיוב מארץ עין. בלעם בן בעור האחרון שבכולם ולא הניח הקב"ה דבר בעולם שלא יגלה אותו קבלעם (צד קמ"ב וקצ"א) וקלקל בה ולא נמצאה בו דרך טובה ולא בא לידי צדקה מעולם אלא בא לידי לה"ר. ונשאר העולם בתהו. ונלגל הקביה והביא אברהם לעולם בשכרו של שם (צד קי"ד) עמד אברהם ופיגר כל ע"ז שבעולם (צד קע"ד). ומסר עצמו על כבוד שמים למיתה באור כשדים (צד כ"ז). וזכה לחיים שלא בצער ושלא ביצירה. וכלו בימי ב' אלפים של תהו והתחילו ב' אלפים של תורה (ע"י ע"ז ט' ע"א). ובין ששמו האומות ממנו דברי תורה המליכותו עליהם ומלך בעולם ע"ה שנה. ועלו נאמר לבבתיני באחת מעיניך. אבל כשקיבלו ישראל את התורה באו לידי מצוות גדולות ולחבילות של תורה והיו ככלה שתיארה בשתי עיניה. ונתברך אברהם בחכמה בבינה ברעה ובהשכל בעישר ובנכסים (צד כ"ח וכ"ט). והיה מפקח על עיני הבריות ומכניסן תחת כנפי השכינה (שם) ויעקב כבר היו לו מקרא משנה מדרש הלכות והגדות. כלי תורה בכתב ותורה בעל פה (שם) וקיים יעקב אבינו את התורה קודם שתנתן (צד ק"פ). וקנו אברהם יצחק ויעקב העירוהו והעידהו בשביל מעשיהם הטובים

ותלמוד תורה (שם וקב"ו) ונשתבחו בצדקה (צד קס"ט). ועל דבר קל שאמר אברהם שלא כהונן נרם לבניו שירדו למצרים (צד ס"ה וקע"ד) ולא נלגל הקב"ה והוציא את ישראל ממצרים אלא בשביל שרה רבקה רחל ולאה (צד קל"ח): כשהיו ישראל במצרים תמימי דרך היו, שהיו כולם אנורה אחת וכרתו ברית שיעשו נמילות חסדים זה עם זה. וישמרו בלבבם ברית אברהם יצחק ויעקב. ושלא ייהיו לשון יעקב אברהם וילמדו לשון מצרים. והיו מלין את בניהם. וישאין ועושים משתה לבניהם ולבנותיהם אף כי תקפו עליהם הגוירות (צד קכ"ג וכ"ד). ותורה ונביאים היו עמהן (צד קכ"ד וע"י) במ"ע אות ס"ו. אבל ורעו של עשו כיון שמת יצחק ביטלו את המילה מבשרם (צד קכ"ה): כשקיבלו ישראל את התורה ואמרו נעשה ונשמע נכתרו מכתרו של אדיר (קודם החטא). וכעשה שסרתו במעשה העגל ירדו ק"כ ריבוא מלאכי חבלה ונשלום מהם. ועתיד הקב"ה להחזיר כל כתריו של ישראל לימות המשיח ולעוה"ב (צד קע"ט). ונגזרה עליהם גזירה שילמדו מתוך הצער ומתוך השעבוד מתוך הטלטול ומתוך המירוק מתוך הרחק ומתוך שאין להם ממונות. ובשכר אותו הצער שנצטערו עתיד הקב"ה לשלם שכרן לישראל לימות המשיח כפול ומכופל (ק"י וק"פ). ולא מצא הקב"ה מדה טובה להן לישראל אלא עניות. שמתוך עניות הם יראין את ה' ועושין חסד וצדקות (צד קפ"א). ונעשו עם שעניות יפה לו (צד קע"ו). וכשבא בלעם מצאן שושבין קהלין קהלין ועסוקין בתורה וכו'. גדולים ישראל ממלאכי השרת גדולים הן בדברי תורה גדולים הן בכל באי העולם ומכל מעשה ידיו שברא בעולם (צד קט"ו):

ואילמלא חטאו בעגל היו באין מיד לירי מדת ימות המשיח ועוה"ב. שהיתה כדעתו של הקב"ה שכל אומה ומלכות שיקבלו את התורה יהו חיים וקיימים לעולם ולעולמי עולמים. ש' והלחות וגו' חרות על הלחות אל תיקרי חרות אלא חירות. שאין מלאך המות שולט בהם וכו'. ומע' שעבדו בא עליהן מלאך המות ש' אני אמרתי אלהים אתם וגו' חבלתם מעשכם כן כאדם תמותו וגו' (צד קע"ט) וכמו כן לא היה היצה"ר שולט בהן. שהוא היצה"ר הוא השטן הוא מלאך המות (כ"ב ט"ז ע"א). ומי שיצה"ר שולט בו אינו כן חורין: וענין אמרו שיהיו חיים וקיימים וכו'. אינו שלא יחזרו לעפרן כלל. אלא שלא יהא מלאך המות שולט בהן. ויחזרו לעפרן במיתה שקראוה מיתת נשיקה. ומשיחורו לעפרן הן חזרין וחיים. שכך אמר אבא אליהו (צד קע"ה) מעיד אני עלי שמים וארץ שאלמלי לא נקבצו בני אדם למיתה אין כל ברייה יורד לידי צער אלא מתוך שאיכל וישתה ושמת הוא עם אשתו על בניו ועל בני ביתו נפטר לבית עולמו. ואין פירות ותבואה באין לידי הרקבה אלא מתוך דרכיהם של בני אדם. ואין בנ"א באין לידי בושא אלא מפני דרכיהם. ואין עיניהם של בנ"א כהות בחצי ימיהם אלא מתוך דרכיהם. ואין בנ"א מיטמאין בנעים אלא מתוך דרכיהם. ואין הנשים מיטמאות בזיבה אלא מתוך דרכיהם. ש' כה אמר ה' בורא השמים וגו' ויצר הארץ ועישה הוא כוננה לא תהו בראה וגו'. צא ולמד מדרך ארץ. כלום אדם בונה בית אלא על מנת להכניס בו פירות ולהכניס בו כלים ולהכניס בו כספים. או להצית בו את האור. אף כך בני אדם מתוך דרכיהם נידונין. דנין אותן מתוך דרך ארץ בשביל להצילם מיום הבא לקראתם וכו'. ואמר שם (צד קע"ו). מפ' עליון לא תצא הרעות והטוב. אפשר לומר כן והלא מידות טובות יוצאות מלפניו. אלא אמור כן הטובה אינה יוצאת לעישה רעה והרעה אינה יוצאת לעישה טובה. אלא טובה כלפי טובה והרעה כלפי רעה: וענין ביטול יצה"ר אינו שיהא אדם נמנע מתענוגי הגופים. אלא יאכל וישתה וינשא אשה ויהיו לו בנים ויעבר את הארמה וישמרה והכל לשם שמים. כל' שיעשה הכל בחכמותו ובתבניתו כחפץ השם. ובכל אשר יעשה הוא משעבר לבו לשם ית'. וזהו שאמרו בתפלה וכוף את יצרנו להשתעבר לך (וע"י רמב"ן ב' והנחש). וביטול היצה"ר אינו ביטול היצר אלא ביטול הרע שבו. והיא חזיון של צדיקים שלא בצער ושלא ביצה"ר לימות המשיח ולעוה"ב. ונעשה מקצת חזיון שלא בצער ושלא ביצה"ר לצדיקים בעוה"ב לאברהם ליצחק וליעקב וליעקב וליתרו וכל הדומה להן (צד י"ד):

ושטתה זו היא מפורסמת בדברי התנאים. ולחשובת פנה זו אערכם כאן. שנינו במכילתא דיתרו פ"ט. רבי יוסי אומר על תנאי כך עמרו ישראל על הר סיני שלא ישלוט בהם מלאך המות ש' אני אמרתי אלהים אתם וגו'. ואיתניא ברייתא זו בע' ה' ע"א עיי"ש (ואולי הוא ר' יוסי דהורג רגיל אליו עמיה). ובספרי נשא סוף פ' א' רבי יוסי הגלילי אומר בוא וראה מה כח עבירה קשה. שעד שלא פשטו יריהם בעבירה לא היו בהם זבים ומצורעים ומשפשו יריהם בעבירה היו בהם זבים ומצורעים. והרחיבו בעלי האגדה הענין בייקרא רבה פ"ח ובבבבבב רבה פ"ז עיי"ש (ואולי היינו ר' יוסי סתם היינו ריה"ג). ותנאי זה הוא ב' אם בחוקותי תלכו וגו'. שהיא מספר הברית שקרא משה באוני העם כרעת ר' ישמעאל במכילתא מ' דבחדש פ"ג עיי"ש במ"ע

אות ה', וע"כ פירשו בתו"כ ב' בחוקותי. ונתנה הארץ יבולה לא בדרך שהיא עושה עכשו אלא בדרך שעשתה בימי אדה"ר וכו' וכן פירשו שם אינך מקראות, ואח"כ פירשו שם המקראות על העתיד, ואמרו שם ולא חנעל נפשי אתכם משאני גואל אתכם שוב איני מואם בככם. (ואין מן הצורך להעתיקם כולם. אמנם ישים הקורא את עיניו על כל הפרשה שם). והענין שכל אלו ההבטחות היו ראויין לבוא מיד לאחר מתן תורה. אלא לפי שפשוטו ירידם בעבירה הפסידום. ויגיעו להם לימות המשיח. ומברייאת דתו"כ הסתמית אנו למידין שהיו אותן הרבדים מפורסמים: **ב'יון שחטאנו** בעגל נפלו ממדרגה שהיה בו אדה"ר קודם החטא ושבו להיות כאדה"ר אחר החטא. אלא שכבר זכו לתורה שנזנרו ב' אלפים תורה מימות אברהם ולא שב העולם לתהו. והיו הרבדים מתגלגלין בשטה זו. וזכו צדיקים מקצת ממה שיהיה לצדיקים לע"ל (צד י"ד וכו'). בימי שפוט השופטים למה היו ישראל דומין למלך ב"ד וכו' אמר הרי הן כתינוקות של בית רבן מה אעשה לאילן. סרחו במעשיהן ומסרן למלכות וחזרו ועשו חטא ונאלן מיד (צד נ"ה). ומן פ"ו (צד מ"ו) עד פ"א (צד נ"ט) דורש אבא אליהו על זמן שפוט השופטים. בפ"ו מדבר על משה ועל יציאת ישראל ממצרים למדבר ועל עמידתם כסיני ועשייתם המשכן והיותם במדבר. ובימי יהושע בן נון קיבלו עליהן ישראל מלכות שמים באהבה. לפיכך האריך הקב"ה את פניו מהן נ' מאות שנה. בימי שמואל הנביא קיבלו עליהן ישראל מלכות שמים ביראה. בימי אליהו הנביא היו ישראל יראי שמים לאמתן. בימי ירבעם בן יואש ראה ה' את עני ישראל וגו'. והלא ירבעם עובר ע"ז היה אלא מפני שלא קבל לה"ר על עמוס הנביא. בימי חזקיהו היו ישראל עסוקין במקרא במשנה במדרש בהלכות ואגדות. שכן דבר שעתיד להיות בסוף נעשה לחזקיהו ולדורו וקבע להן נחמה וכו' (הוא אמר צד פ"ג עד ספ"ה). ומדבר על מין הנביאים ועל ישעיה בן אמוץ ונבואתו בפרט (צד פ"ב ופ"ג). ולדוד מלך ישראל שמשיח יצא ממנו ייחד פ"ב ונ' (צד ז' וח' וי"ג). וכן הוא מדבר על יחידים שכלו בחטאם. דתן ואבירם דואג האדומי ואחיתופל. ונבל הכרמלי (צד ק"ו עד ק"ט). ויסד שכל אחד ואחד לפי שכרו בא בעולם. אלקנה הכריע את ישראל לכף זכות וחניך אותם במצות. בשכר אלקנה שמואל. חזקיה נבחר רעתו עליו ואכל עם הגוי על השלחן וע"כ הראה לו ארון וגילה סוד העליונים נתנו לו מנשה בנו (צד מ"ז ומ"ח). לא נלגל הקב"ה והביא אברהם לעולם אלא בשכר של שם וכו'. ולא נלגל הקב"ה והביא מלכות יון לעולם אלא בשכרו של יפת וכו'. לא נלגל הקב"ה והביא מלכות רומי לעולם אלא בשכרו של עשו וכו'. לא נלגל הקב"ה והביא מלכות מדי לעולם אלא בשכרו של כורש וכו'. לא נלגל הקב"ה והביא את סנחריב בעולם אלא בשכרו של אשור וכו'. לא נלגל הקב"ה והביא נבוכדנצר לעולם אלא בשכרו של מרודך וכו'. לא נלגל הקב"ה והביא המן לעולם אלא בשכרו של אנג וכו' (צד ק"ד וכו' וקכ"ה). ושם מוסף שכר אליפו התימני ושכר ירבעם בן נבט). כל העושה מצוה נותנין לו שכרו וכל העובר עברה נותנין לו שכרו. מה שכרו של נחש הקדמוני שעמד וקלקל את כל העולם. מה שכרן של אדם וחיה שעבדו על הציוני. מה שכרו של קין שהרג את הבל אחיו. ומה שכרו של למך שהיה מתאבל על אחי אביו. ומה שכרו של נח שעמד ומיחה ברבים כל אותן ק"ב שנה וכו'. ומה שכרן של שם ויפת וחס וכו' ושכרו של אברהם וכו'. ומה שכרו של ישמעאל שעמד וקבר את אביו. שכרו של יצחק וכו'. שכרו של עשו וכו'. בני שיער שקיבלו את בני עשו בסכר פנים יפות נתנו להן שכרן (צד קע"ד). צדיקים תחלתן מריבה וסופן שמחה. אברהם יצחק ויעקב. רשעים תחלתן שמחה וסופן מריבה. פרעה סנחריב ונבוכדנצר (צד קצ"א וקצ"ב). וכבר הזכרתי אלו שכלו מפני נסות רוח שהיתה בהן ושאל מלך ישראל ביניהן (צד קנ"ח ונ"ט). בימי עזריהו מלך יהודה נתנבאו ד' זקנים והושע בן כארי זקן שבכילם וכו' (צד קפ"ה). בימי אחז מלך יהודה היו עשויים דברי תורה כאילו פרגנונים הם עמד וחתם את התורה וכו' (קפ"ו). בימי הושע בן אלה נלכדה הארץ וכו' (קפ"ח). בימי מנשה בן חזקיהו מלך יהודה שעמד ועשה צלם של ארבעה פנים והעמידו בהיכל וכו' (שם). אמרו על דורו של מנשה ממקום שנפלו לא יעלו. ובו פסקה השטה שהתחילה מן המבול (צד קס"ב וקס"ג):

מדורו של מנשה ועד שנבנה בית האחרון שיטה אחת (שם). בימי צדקיהו מלך יהודה היה ירמיהו הנביא מתנבא על ישראל וכו' (צד קפ"ח). שכל מי שהוא עושה התורה בצער ועושה את המצוות בצער שכר דרך ארץ ניתנה לו והקטן שמור לו. ולפי שלא מצא הקב"ה בבני אדם שעושים את התורה בצער ובזנין בית אחרון בצער. ומצערין עצמן על התורה ועל המצוות. עד שבאו אותן בני אדם ועשו את התורה ואת המצוות בצער. וציעירו עצמן על התורה ועל המצוות לפיכך נתן להן הקב"ה משנה. להן ולבניהן ולבני בניהן עד סוף כל הדורות

(צד ק"ב וק"ג): והכוונה באמרו כאן משנה היא משנת חכמים. שדרי השיב כך לזה שבא בדרך מינות ואמר מקרא ניתן לנו מהר סיני משנה לא ניתן לנו מהר סיני. והשיבו והלא מקרא ומשנה מפי הנוברה נאמרו. והמקרא היא כח'יטין וכפשתן והמשנה היא כפת שנאפה מן החיטין וכמפה שנעשה מן הפשתן והיא פרוסה עליה. ואח"כ אמר לו אם אמצאך בתוך משנת חכמים יעשו דבריך בדאין. והשיבו מעיני סידורי התפלות וקריאת התורה וברכת הנהיגין. וכי יש לנו אלו מהר סיני והלא אינן אלא מתוך משנת חכמים. ואתה מחזיק בהן ונוהג בהם. וכלפי משנת חכמים אמר לו שוכו בה כשבנו בית האחרון בצער (צד ק"ב). והלשון קטועה קצת) אבל כשהיו מהלכין... בית אחרון בצער לא הניח הקב"ה דבר בעולם שלא נלאו לישראל שני סוד ה' ליראייו: נמצינו אומרים שישאל נתבוססו על התורה מוסף על דרך ארץ. שבד"א הם משותפים עם מין האדם כולו. ולעצמם נתייהדו בתורה. ואין זה לימוד המצוות שבתורה כי אם העסק בתורה עצמה. וכמו שאמר. שהוא עושה התורה בצער ועושה את המצוות בצער. שעשיית התורה לחוד ועשיית המצוות לחוד: ורואה אני לבאר את הדברים מהכתובים. כדי להבין את דברי החכמים. מיכה אמר הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם ה' אלהיך (מיכה ו' ח'). וירמיהו אמר כי אם בואת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי כי אני ה' עשה חסד משפט וצדקה בארץ כי באלה הפצתי נאם ה' (ירמיה ט' כ'). וכלפי זה נמצא במזמור יתמי. אשר בלי ספק נתיסדו בבית האחרון. במזמור א' אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב. ולא סיים. כי אם בתורת ה' יחלץ ובאורח צדיקים יעמוד. ובמושב עושי חסד משפט וצדקה יושב. אמנם סיים. כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה וילילה. והנה עשה ההיגון בתורה יומם ולילה למעלה היותר נכבדת. וכמו כן נמצא במזמור תמניא אפי' פסוקים המורים על מעלת העסק בתורה. גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך. טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף. לולי תורתך שעשעי או אבדתי בעיני. מה אהבתי תורתך כל היום היא שיתתי. קדמו עיני אשמורות לשית באמרתך. ועוד כיוצא באלה. ובזה הדרך תפסו חכמי ישראל לעשות תלמוד תורה כנגד כל המעשים הטובים. ושנו בתו"כ ריש בחוקות. אם בחוקותי תלכו מלמד שהמקום מתאוו שיהיו ישראל עמלים בתורה. ומביא לזה מקראות רבות להסמך הדבר. ומסיים. וכה"א מי יתן והיה לבבם זה להם ולשמר כל הדינים למען יטב להם ולבניהם לעולם מלמד שהמקום מתאוו שיהיו עמלים בתורה (ולהלן אפרש ראה זו). ואח"כ שנו. אם בחוקתי תלכו יכול אלו המצוות. כשהוא אומר ואת מצותי תשמרו ועשייתם אותם הרי מצות אמורות. הא מה אני מקיים אם בחוקתי תלכו להיות עמלים בתורה. וכה"א אם לא תשמעו לי יכול אלו המצוות וכשהוא אומר ולא תעשו את כל המצוות האלה הרי מצות אמורות. אי"כ למה נאמר אם לא תשמעו לי להיות עמלים בתורה. ואח"כ הוא דורש שם כל המקראות שנאמר בהם וזכור. שתדא שונה בפ"ך. והנה פירשו אם בחוקותי. כמו ששנו בתו"כ סוף התוכחה ובספרי ראה פ"י נ"ט אלה החוקים אלו המדרשות (כמ"ש במבוא למכילתא). ואמרו שם פ"י נ"ח ושמרתם. זו משנה. ועשייתם זו מעשה. את כל החקים אלו המדרשות. ופ"י שם ב' עקב פ"י מ"ח אמקרא כי אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת. מניד הכתוב שכשם שאדם צריך להזהר בסלעו שלא תאבד כך יהא אדם צריך להזהר בתלמודו שלא יאבד וכו'. ושם פ"י מ"א והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי. למה נאמר. לפי שהוא אומר ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם. שומע אני שלא נתחייבו בתלמוד עד שנתחייבו במעשה (שעיקרו לידע המעשה) ת"ל וכו' מניד הכתוב שמיד נתחייבו בתלמוד וכו' ומת"ל ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם. מניד הכתוב שהמעשה תלוי בתלמוד ואין תלמוד תלוי במעשה. וכן מצינו שענוש על התלמוד יותר מן המעשה וכו'. עיי"ש. והנה התלמוד אינו תלוי במעשה. ומה התלמוד נשים פטורות. אבל התלמוד התלוי במעשה וודאי שאף הנשים חייבות בו. דמיון לדבר כל תורת הקרבנות הם מעשה לכהנים בזמן הבית. אבל התלמוד בהם הוא לכל ישראל ואף שלא בזמן הבית. נמצינו אומרים שאף שהרבה מצות תלויות בארץ ובזמן הבית. וא"כ אינן נוהגות לעולם. מ"מ התלמוד שלהם הוא נוהג לעולם. וע"כ פירשו מי יתן והיה לבבם וגו' למען יטב להם ולבניהם לעולם. שהמקום מתאוו שיהיו עמלים בתורה. שזה הוא לעולם. ואמרו בתו"כ שם לא מאסתם ולא נעלתם לבלותם. וכי מה נשתיר להם שלא ננעלו ולא נמאסו והלא כל מתנות טובות שנתנו להם נישלו מהם. ואלולא ס"ת שנשתתירה להם לא היו משונים מאו"ה כלום וכו'; ומה יסדו תו"ל השם תלמוד תורה. שהעיקר בתורה הוא הלימוד. ואמרו יפה תלמוד תורה עם ד"א (אבות פ"ב מ"ב). וריב"ז אמר (שם מ"ח) אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת. והנה דעתו כי עיקר יצירת עם ישראל הוא לעסוק בתורה.

וע"כ קבעו בברכת התורה. לעסוק בדברי תורה. ובשנכתב רזע אברהם כמאמר השי"ת כי ירעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט וגו' (בראשית י"ח י"ט). אינו אמר יצוה ללכת בדרך ה'. כי אם צוואתו על השמירה. וזו השמירה הוא משנה. כל' העסק בתורת דרך ה'. ולתכלית זו נכתרו לממלכת כהנים ולהקרא כהני ה' ומשרתי אלהינו. מעתה התשובה על השאלה לאיזו תכלית נכתרה אומה הישראלית ומה תהיה מנמתה עלי ארץ. התשובה על זה להנות ולעסוק בדברי תורה שע"כ הם שומרים דרך ה' וזהו כהונתם. ודברים אלו הרחיב אבא אליהו בסדרו. שאם עמוד דרך ארץ הוא קיומו של כל מין האדם ובכללם אומה הישראלית. עמוד התורה הוא קיומה של אומה הישראלית והוא להם עץ החיים. וכמו שאמרו בברכת התורה אשר נתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בחוננו. וחז"ל במליצתם (ע"ז ח' ע"ב) המשילו האומות למרגליות ולאבן טובה ולאבן ישראל המשילו לספר תורה. ואמרו שם מרגלית יעשה בסים לאבן טובה ואבן טובה לאבן לספר תורה:

ועל קוטב זה סובב והולך סררו של אבא אליהו. עתיד הקב"ה לישב בבית המדרש שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו. ואומר להם בני דור פלוני כך עשה תורה וכך עשיתי עמו צדקה ואדם פלוני כך עשה תורה וכך עשיתי עמו צדקה וכי (צד ד'). אבל עשיתי לנו בחוכמתך ובתבניתך שלישים במיעצות ודעות ודורעתנו. דור פלוני עשה כך תורה כך קנסתי עליו טובה. ואדם פלוני כך עשה תורה וכך קנסתי עליו טובה. ודור פלוני כך עשה רעה וכך קנסתי עליו מיתה. ואדם פלוני וכי (צד קט"ו). נשבע אני בכסא כבוד שלי שאפי' תינוק בבית רבו ועוסק בתורה לשמי שכרו מנה לפני בלבד שיהא שמור מן העבירה (צד י"ז). ואמר בלבד שיהא שמור מן העבירה. היא כלפי מה שספר. שמצא בעיר גדולה שכולה ישראל בנולה של בבל מלמד תינוקות אחד שישבו מאתים נערים לפניו. ומת הרב ואשתו ובניו וכל התלמידים. והיה בוכה ומתאנח עליהן. עד שבא מלאך א' ושאלו מ"מ אתה בוכה. וכשהשיב את דבריו. לא אבכה ולא אתאנח על אלו שבאו לידי מקרא ומשנה ועבשיו הלכו להן כלא היו. אמר לו יפה אתה בוכה ומתאנח. מ"מ הן עושין דרכים מכוערין ודברים שאינן ראויין ומקלקלין את עצמן ומוציאין ש"י חנם (צד ק"א). לא משה בלבד (נכנס מאור פניו עמו) אלא כל תלמיד חכם שעוסק בתורה מקטנתו ועד וקנותו ומת. עדיין לא מת אחי' הוא לעולם ולעולמי עולמים (צד י"ח). מכן אמרו כל ת"ח שעוסק בתורה בכל יום תמיד בשביל להרבות כבוד שמים אין צריך לא חרב ולא חנית ולא רומח ולא כל דבר שיהיה לו שומר שהקב"ה משמרו בעצמו ומה"ש עומדין לו סביב סביב והרבות ביד כולן ומשמרין אותו וכו' (צד י"ט). מכן אמרו יש בו באדם ד"א ומקרא בלבד מוסרין לו מלאך אחד לשמרו וכו'. קרא אדם תינוק מוסרין לו ב' מלאכים לשמרו וכו'. קרא אדם תינוק ושנה משנה מדרש הלכות ואגדות ושימש ת"ח הקב"ה משמרו בעצמו. משלו משל וכו'. (צד ק'). ובפ"ל. לפי שהקב"ה יושב ומשמר מי שיש בו דברי תורה לאמתו וכו' עשה אדם שתיים שלש טובות מוסרין לו מלאך א' לשמרו וכו'. קרא אדם תינוק מוסרין לו מלאכים שנים לשמרו אבל אדם וכו' משלו משל וכו' (צד ק"ה). והנה נכפל בשני קצת) במה הקב"ה מושיע את ישראל מבין האומות בבני אדם שהן משכימין ומעריבין לבית הכנסת או לבית המדרש ועסוקין בדברי תורה בכל יום תמיד וכו' (צד נ'). אשרי מי שמחדש דברי תורה על פיו. דומה כמי שמשמיען אותו מן השמים ואומר לו הקב"ה בני בית המדרש הגדול שלי שלך הוא וכו' (צד נ"ה). ארבעים אלף מישראל שנתקבצו ויצאו למלחמה ויש ביניהן זוג א' של תלמידי חכמים דומה שהוא מוסרם בידן (שם). ברוך המקום ב"ה שמחתה מרובה על ישראל לעולם. שכנס שישראל עושין את התורה בעוה"ז ושמתין בו כך תורה שמחה בהן לעולם וכו' (צד כ"ב). אדם שעבר עבירות הרבה וקנסו עליו מיתה עד ארבעה דורות שני' פוקד עון אבות וגו' והורו ועשה תשובה וקרא תינוק ושנה משנה מדרש הלכות ואגדות ושימש חכמים אפי' נגזרו עליו מאה גזירות הקב"ה מעבירן דימנו (שם). שני בנאי שמהלכין בדרך ועוסקין בדי'ת אין דבר רע יכול לשלוט בהן (צד כ"ג). ומפני מה זכה יעבץ לחיים שלא בצער ושלא ביצירה בעוה"ז ממה שתחיד ליתן לצדיקים לע"ל. מפני שהיה מחזור בכל ישראל ומלמד תורה ברבים לשם שמים. וכל המלמד את חבריו פסוק א' או הלכה א' או דבר א' כאלו הוא נותן לפניו חיים וכו' (צד ל'). מכן אמרו יעשה אדם מעשים טובים ואח"כ ישאל תורה מלפני המקום וכו'. קורא אדם תינוק ויודע להשיב בהם ישמרם בידו ויברך וישבח ויגדל וירומם ויקדש לשמו של מי שאמר והיה העולם הקב"ה. ואינו צריך לומר למי ששונה הלכות (צד ל"א). קרא אדם ולא שנה עדיין בחוץ עומד. שנה ולא קרא עדיין בחוץ עומד. קרא ושנה ולא שימש חכמים דומה כמי שנעלמו ממנו וכו' אבל קרא אדם תינוק ושנה מדרש הלכות ואגדות ושימש חכמים אפי'

מת עליך אפי' נהרג עליך הרי הוא בשמחה לעולם (צד ל"ז). בעת ההיא יובל שי לה' צבאות וגו'. משלו משל לה'ד למלך ב"ד שהביא עבדו דחזן לפניו אפה של חטים, טחנה ולא ביררה ה"ז דבר מנונה. ביררה ולא טחנה ה"ז דבר מנונה. ביררה וטחנה ולא הוציא ממנה סולת ה"ז מירה בינונית. אבל ביררה וטחנה והוציא ממנה סולת ה"ז מדה שלימה. כך ת"ח דומין בעוה"ז בדברי תורה. קרא אדם ולא שנה ה"ז דבר של גניי. שנה ולא קרא ה"ז דבר של גניי. קרא ושנה ולא שימש ת"ח זו היא מדה בינונית. אבל קרא אדם תניב ושנה משנה מדרש הלכות ואגדות ושימש ת"ח זו היא מדה שלימה (צד צ"א). כל המלמד תורה ברבים לישראל לשם שמים ואינו נושא פנים לעשיר ולעני. אלא מקרא שהוא מקראן כאחת ומשנה שהוא משנן כאחת. מתוך כך הקב"ה מרחם עליו ונותן בו רוח חכמה ובינה ודעיה והשכל ונותן חלקו עם נ' צדיקים אברהם יצחק ויעקב (צד ס"ג). ירבה אדם דברי תורה שאין לך שבר גדול יותר מהן. ירא אדם שואל ומשיב בבית המדרש כדי שתרכבה חכמתו בידו וכו'. ישאל אדם את הפסוק ואע"פ שהכל משחקין עליו. ואת ההלכה ואע"פ שהכל משחקין עליו. יכנים אדם עצמו לנזפה של תורה אע"פ שאינו בקי בהלכה כלום וכו' (צד ס"ג וס"ד). לפי שכל מצוות שעושה אדם בעוה"ז אין בהם כח להאיר אלא כאור הנר בלבד. אבל תורה מאירה מסוף העולם ועד סופו. וכל הנוקק לחכמים ולתלמידיהן מעלין עליו כאילו עשה רצון אביו שבשמים (צד ס"ז). אל למדן אדם תורה ברבים אא"כ קרא תניב ושנה ומדרש שני מי ימלא וגו'. (צד ס"ז). אמר הקב"ה לאדם. בני מיום שנתתך על פני האדמה עשה מעשים טובים ותלמוד תורה. והצל עצמך מן הגול ומן העבירה ומן דבר מבוזע (שם). קרא אדם תניב בילדותו והזקין ושנה משנה מדרש הלכות (ותלמוד) ואגדות ושונה עם חביריו עליהן הוא אומר הנה מה טוב ומה נעים וגו'. ד"א הנה מה טוב וגו' שני אחין בבית א' וקוראין זה עם זה ושונין זה עם זה ואוכלין ושותין זה עם זה ושמחין זה בזה עליהן הוא אומר הנה מה טוב. (צד ס"ח). וכך אמר להם הקב"ה לישראל בניי קראו את המקרא ושנו את המשנה וחרבו אותו עד שאני בא בעצמי ואומר לכם על המהור המהור ועל הממא טמא על הממא במקומו ועל המהור במקומו (שם). מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ שיושב הקב"ה ומחלק בידו מוונות לכל באי העולם ולכל מעשה ידיו שברא בעולם וכו'. משל למלך וכו'. כך בית ישראל דומין בעוה"ז בדברי תורה. כיון שבא אדם לירי מקרא ומשנה ומלמד מהן יראת שמים ומעשה הטוב שהן זנין ומפרנסין ומכלכלין אותו עד שיכנס לבית עולמו (צד ע'). מפני מה חביבין על הקב"ה דברי תורה יותר מכל באי העולם ומכל מעשה ידיו שברא בעולם וכו'. מפני שמכריעין את ישראל לכף וכות ומחנכין אותן במצוות ומביאין אותן לחיי עוה"ב. משל למלך ב"ד שיש לו בנים בתוך ביתו. ויש לו עבד זקן ביניהם שהוא מלמד את בניו דרכים נאים וכו'. אמר אלמלא עבד זקן שיש לי בתוך ביתי וכו'. כך דברי תורה הואיל ומכריעין את ישראל וכו'. לפיכך חביבין עליו דברי תורה על הקב"ה וכו' (צד ע"א). דרכן של בני אדם שאומרים תורה קדומה לכל וכו' אבל הייתי אומר ישראל קדושים קודמין וכו' (שם). שני פעמים גלו ישראל א' בבית ראשון וא' בבית אחרון וכו' אחרון לא ניתן להן זמן וכו' משל למלך ב"ד וכו' כך ישראל לפני הקב"ה יש בהן בעלי מקרא. בהן בעלי משנה. בהן בעלי משא ומתן. סרחו במעשהיהן פירש מהן. בוכין והולכין אחריו. אמר להן חזרו מאחרי וכו' (עיי"ש במ"ע) מיכן ואילך מה עלינו לעשות לשפוך רחמים ולבקש תחנונים ותפלה מלפניו. ולמצא פתח אחד בדברי תורה מכל הפתחים שפתח לנו ע"י עבדיו הנביאים וכו' מה אם יתגללו רחמיו הרבים עלינו וכו' (צד ע"א). ברוך המקום ב"ה שנתן דברי תורה לישראל שילמדו מהן דרך ארץ שלא ירבו עונותיהן בעולם שכל העובר על מה שכתוב בתורה לוקה (צד ע"ט). כל' אף שהרבים אסורים מדרך ארץ ניתנו בדברי תורה להתחייב מלקות עליהן שלא ירבו עונותיהן. וכשעמדו אבותינו על הר סיני לקבל עליהן תורה היה הקב"ה צופה ובא שמא לא יקבלו ישראל תורתו עליהן בדרך שלא יקבלו עליהן א"ה והתחתם עליהן גזר דין ואבדו מן העוה"ז ומן העוה"ב. כיון שקיבלו עליהן עול שמים בשמחה אף הוא ירד ממקום כבודו ותפארתו משמים העליונים (צד פ"ה). כיון שבא אדם למקרא למשנה ולמד מהן יראת שמים ומעשים טובים הן מלזין אותו עד שנכנס לבית עולמו. וכיון שנכנס לבית עולמו הקב"ה שמח ובא כנגדו. אומר מה אם יהיה לו בן או בן בן (צד פ"ז). כל ת"ח שיושב בינו לבין עצמו וקרא ושנה הקב"ה יושב כנגדו וקרא ושנה עמו (צד פ"ט). ועל הנחל יעלה על שפתו וגו'. מה יש בנחל זה. יש בו תורה. מקרא ומשנה ומדרש והלכות ואגדות. ומעשים טובים ותלמוד תורה. והכל נמשכין ויוצאין מלפני הגבורה ועוברים ביניהן של ישראל. ותלמיד חכם מן המיכן והכל מתקן ומנהיג לפניו. משלו משל לה'ד. למלך ב"ד שהיו עבדיו ובני ביתו מסובין לפניו על השלחן. כיון

שראה אותם שאכלו את המאכל ומתק עליהם. ושהו את המשתה ומתק עליהם. עמד אף הוא וצבר ציבורים ציבורים לפניו שאין להם סוף. כך ת"ח דומין בעיהו בדברי תורה. כיון שקראו את המקרא ושנו את המשנה ומתק עליהם הקב"ה מרחם עליהם ונותן בהם חכמה ובינה ודיעה והשכל ומעשים טובים ותלמוד תורה וכו' (צד צ"א). כל זמן שת"ח בירכתי ביהמדר מתוך כך הקב"ה מרחם עליהם ונותן בהם חכמה ובינה ודיעה והשכל ומעשים טובים ותלמוד תורה (צד צ"ב). לחדשו יבבר. למחדשי תורה שמחדשין את התורה בכל יום תמיד וכו'. ד"א לחדשו יבבר. למכבד תורה שמכבדין את התורה בכל יום תמיד. כא' זה צד עיר שיש בה גוים ויש בה עשרה בתים של ישראל ומשכימין ומעריבין לבית הכנסת ולבית המדרש אעפ"י שאו"ה נגד סביבותיהם היו מכבדין אותן ויראיין מהן שני על כן יכבדוך עם עז וגו' (צד צ"ג). אל ננת אנוז וגו'. מה אנוז זה יש בו ארבעה בתים כך כל חכם וחכם מישראל שיש בו ד"ת לאמיתו יש בו חכמה ובינה דיעה והשכל (שם). כל העוסק בתורה בין בעיהו ובין לימות המשיח ובין לעו"הב אינו רואה במדת פורענות העמידה לבא (שם). שכל אותן בני אדם שאתה רואה שמספיקין ועומדין במקומם ואין בהם ד"ת לאחר שעה מתין והולכין להם. לפי שאין מלוין אדם לבית עולמו אלא דברי תורה בלבד (צד צ"ד). בוא וראה כמה גדול פשיעה של תורה בלא חרב העולם בראשונה אלא בפשעה של תורה (ע"י במ"ע) ולא חרבה בירושלים ולא חרב ביהמ"ק אלא בפשעה של תורה וכו' (צד צ"ו). לא חרב עולם אלא מפני פשעה של תורה ולא חרבה ארץ ישראל אלא מפני פשעה של תורה וכל צרות הבאות על ישראל אינן אלא מפני פשעה של תורה. גדול ורב הוא לפני הקב"ה פשעה של תורה מפני שהיא שקולה כנגד כל העבירות שבעולם (צד קס"ח). ברוך המקום ברוך הוא שבחר בחכמים ותלמידיהם ותלמידיהם תלמידיהם ומקיים עליהם במידה שאדם מודד בה מודדו לו. וכשם שיושבין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות שבכל יום שפנוי להן קורין לשם שמים ושונים לשם שמים ויראיין בלבבן ומחקקין דברי תורה על פיהם ומקיימין עליהן כי קרוב אליך הדבר מאד בפ"ד וגו'. ומקבלין עליהן עול שמים. כך הקב"ה כביכול נותן להם שמחה לצדיקים בעל כרחם שלא בטובתם שני נתת שמחה בלבי וגו'. משלו משל לה"ד למלך ב"וד שהיתה לו גינת עצים סמוכה לתוך ביתו ומזבלה ומעדרה ומשקה מים מהשוקת ונותן לה וכל בומנה כל עץ ועץ שיש בה ימי זקנותו יפין לו מימי בחורותיו. כך כל חכם וחכם מישראל שיש בו דברי תורה לאמיתו ימי זקנותו יפין לו מימי בחורותיו וכו' (צד צ"ז). אשרי אדם שמרבה את ישיבה וממעט את הסחורה וישוב והונה בדברי תורה בכל יום תמיד (צד ק"ג). אשרי אדם ששם עצמו כשור לעול וכחמור למשווי וישוב ויהנה בד"ת בכל יום תמיד מיד רוח"ק שורה עליו ותורתו בתוך מעיו. אשריכם וזרעו על כל מים. ואין מים אלא ד"ת וכו'. על כל מים כיצור. קורא אדם תנ"וכ וישנה הלכות וזרעו וישיבה וימעט בסחורה מיד רוח"ק שורה בתוך מעיו ומלתו על לשונו וכו' (צד ח'). אשרי אדם שמשחק עצמו בדברי תורה ויושב וחורש בהן כבהמה החורשת בשדה (שם). לא זכה אותו אדם לדבר תורה אלא אם כן מסר עצמו לכבוד שמים למיתה. כשור הזה שמכניסים אותו בעול ומוסר עצמו על כבוד בעליו לעבדו (צד קכ"א). עשה אדם מעשים טובים ותלמוד תורה מעשיו מקריבין אותו אצל שכינה (צד ק"ד). ד"א שפכי כמים לבך מה מים הללו חיים הם לבל באי העולם ולכל מעשה ידיו שברא בעולם כך בית ישראל וכו' אין מתקיימין אלא בדברי תורה וכו'. מה מים חיים לעולם כך ד"ת חיים לעולם וכו' מה מים הללו אין בניינו של עולם אלא במים. אין העולם מתגדל אלא במים. ואילמלי מים אין העולם עומד. כן אלמלא ישראל ודברי תורה לא נתקיימו שמים וארץ וכו' (צד ק"ה). ד"א וכו' מה מים הללו מקוה טהרה הן וכו' כך דברי תורה מקוה טהרה הן לישראל בכל מקומות מושבותיהן. בוא וראה כמה גדולה כחה של תורה שמטהרת את פושעי ישראל בזמן שעושין תשובה אפי' מעבורה וזה שבידן וכו' (שם). מה טובו אוהליך וגו'. וכו' מה טובן של נחלים אצל בתי מדרשות. אלא מה נחלים יורדין בנ"א לתוכן כשהן טמאין ופועלין עולין מתוכן כשהן טהורים. כך בתי מדרשות בנ"א נכנסין לתוכן כשהן מלאין עונות ויוצאין מתוכן כשהן טהורים (צד קט"ו). כל חכם וחכם מישראל שיש בו ד"ת לאמיתו יש בלבבו מאה מחשבות של מקרא מאה מחשבות של משנה ומאה מיני תשובות של תלמוד שני מי זאת וגו' (צד ק"ו). כשם שהקב"ה יחי שמו הגדול מבורך וכו' ירד משמי השמים העליונים וכו' ושכן ביניהם של ישראל בשביל תורה שעשו וכו' אפילו יש לו לאדם מאה בתים ומאה כרמים ושרות יניח את הכל וילך לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ולכל מקום שמחדשין בו תורה שבשביל דבר זה אדם זוכה לכל (צד ק"ז). כננות עלי נהר. אילו מלמדי תינוקות שבישראל שמוציאין מלבם חכמה ובינה דיעה והשכל ומלמדין לעשות רצון אביהם שבשמים וכו'. דבר אחר אילו

חבמים ונבונים שבישראל שעוסקין בתורה בכל יום תמיד וכו'. אפי' שנים אפי' שלשה ועוסקין בתורה בכל יום תמיד עליהם הוא אומר היושבת בננים חברים מקשיבים לקולך (צד קי"ז). ידא אדם למד תורה באימה וכיראה ברתת ובזיע (צד קי"ח) אנכי ה' אלהיך. ברוך המקום ברוך הוא שבחר בהן בישראל מכל באי העולם ומכל מעשה ידיו שברא בעולם וקנה אותן קניין נמור בנים ועבדים לשמו. פעמים מדבר עמהן כשהוא מדבר עם הרבים. פעמים מדבר עמהן כשהוא מדבר עם היחיד. באהבה כשהוא מדבר עמהן ובשמחתו ששמת בהן מדבר עמהן כשהוא מדבר עם היחיד. לפיכך היו אומרים כל אחד ואחד. מתי יגיעו מעשי למעשה אברהם יצחק ויעקב שלא קנו העיריה והעוה"ב אלא בשביל מעשיהם הטובים ותלמוד תורה (צד קכ"ז). באתי לפני אחותי כלה. זו כנסת ישראל. אריתי מזרי עם בשמי. זו תורה נביאים וכתובים. אכלתי יערי עם דבשי. זה מדרש הלכות ואגרות. שתיתי ייני עם חלבי. אילו מע"ט ותלמוד תורה שחכמי תורה מצפין להן. אכלו רעים שתי ושכרו דורים (צד קכ"ט). כך אמר להן הקב"ה לישראל. בניי אני הוא שישכתי תתקיער דורות קודם שיכרא העולם עד שדרשתי וחקרתי וצרפתי ובחנתי כל דברי תורה. מיום שנכרא העולם ועד אותה שעה יושב אני על כסא כבוד שלי. שלישי היום אני קורא ושונה. ושלישי היום אני דן את העולם. ושלישי היום אני עושה צדקה וזן ומכלכל ומפרנס את כל העולם וכל מעשה ידיו שבראתי בעולם. אני הוא שהנחתי תתקיער דורות קודם שיכרא העולם ובאתי ונדבקתי בכס. אני הוא שהנחתי שבעים לשונות שבארץ ובאתי ונדבקתי בכס. אני הוא שנאמר בי כי אני ה' ואין עוד אלהים ואפס כמוני. וקראתי אתכם אלהים בנים ועבדים וכו' וקראתי אתכם אחים ורעים וכו' השויתי שמכם לשמי הגדול וכו' (צד קל') :

הנה העתקתי הרבה מאמרים בשבת התורה ובמעלת לומייה. ושהיא קיומן של ישראל. ויותר ממה שהעתקתי עוד כתוב שם. ושכרן של ישראל שנתייחדו בו מכל אר"ה היא התקודה המקווה לעתיד לבא :

ואעתיק איהו מאמרים כדי שנעמוד על דעתו בעינינו שלעתיד לבא. רק אקדים לזאת מאמרו. לפיכך נשבע הקב"ה לעמו שלא יחליפם בעם אחר ולא ישנם ולא ימירם באומה אחרת שני לא אעשה חרון אפי וגו' (צד קכ"ז). ובסדר אליהו זוטא (צד קצ"א) מאותה שעה נשבע הקב"ה לעמו שלא ישנם בעם אחר ולא יחליפם באומה אחרת ולא ישכינם בעיר אחרת שנאמר לא אעשה וגו' :

דבר אחר ימים יוצרו. זה יום גוג לעתיד לבא. לפי שהעוה"ו דומה לפני מי שאמר והיה העולם לבעל הבית ששכר פועלים ועיין בהם למי שעושה לאמתו שני עיני ה' המה משוטטות בכל הארץ. אחד שעשה לאמתו ואחר שאינו עושה לאמתו הכל מותקן לפניו לסעודה. לפיכך נתייבבו אר"ה לששף ולהאביר את העולם ולירד לנהינם על ששלחו דוד על ישראל וירושלים ובנוגר בית המקדש וכו' כשם שנאספים קהל'ין קהל'ין ובאין לבזבו מזמון של ישראל כך הקב"ה מאספן על הרי ישראל לעשות בהם נקמות גדולות על אשר לא שמעו בדברי תורה ועל אשר עינו את ישראל וכו' (צד ה') : ד"א ימים יוצרו וגו'. זה יום שביעי לעולם. לפי שהעוה"ו הוזה ששת אלפים שנה וכו'. וכשם שאנחנו עושים שמטה לשבע שנים כך עתיד הקב"ה לעשות שמטה לעולם יום אחד שהוא אלף שנים וכו' ואומר מומור שיר ליום השבת. לעולם שכולו שבת וכו'. זה יום שביעי לעולם. ולמוצאי שבת זה העולם הבא שאין בו מיתה לעולם ולעולמי עולמים ואין בו לא חט ולא עוון. לא מכות ולא מרדות. אלא כל אחד ואחד שמה בחכמתו ובתבונתו וכו' (צד ז'). (ובמכילתא בשלח מס' ד' ופ' יתרו פ"א מנו שש מדות לישראל. ארץ ישראל ועולם הבא ועולם חדש ומלכות בית דוד וכהונה ולויה. ונראה דעוה"ב היינו ימות המשיח ועולם חדש היינו מה שקרא כאן העוה"ב ועי"ש פ' בשלח במע' את ל') : ברוך המקום ברוך הוא שבחר בחבמים וכו' אבל פושעיהם של ישראל אינן כן. אלא בקטנותם רבים ובקונותם קשים. כה שחרן. שמעלין ושורפין אותן בבית המדרש הגדול ובישיבה גדולה וכו' (צד י"ד) : לעתיד לבא ישיבה להקדיה בבית המדרש הגדול שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו וכו' : מאור פנים לצדיקים לימות המשיח ולעוה"ב. חייהן של צדיקים שלא בצער ושלא ביצירה לימות המשיח ולעולם הבא וכו'. תחיית המתים להקב"ה בין לימות המשיח בין לעוה"ב וכו'. כבוד ועז לצדיקים לימות המשיח ולעוה"ב וכו'. אבילה ושתיה שמחה ורנה לצדיקים לימות המשיח ולעוה"ב וכו'. דם ובשר ושבר גוג לעתיד לבא על הרי ישראל וכו' (צד י"ד וט"ז) : חיים שלא בצער לימות המשיח ולעוה"ב כיצד. עתיד הקב"ה לישב בבית המדרש הגדול שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו הן ונשיהן ובניהן ובנותיהן ועבדיהם ואמהותיהן ועושי לזן צורח בתיהן וכו' (צד ט"ט) : עתיד הקב"ה לישב בבית המדרש שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו ונשיהן ונשותיהם

במקרא במשנה בהלכות ובאגדות ואימרים על טמא טמא ועל טהור טהור על טמא במקומו ועל טהור במקומו. ואח"כ מביאין את הרשעים ודנין אותן בפניהן. יש נידונין שלשים יום וכו'. כללו של דבר שנו רבותינו במשנה משפט רשעים לניהנם י"ב חודש. ואח"כ עומדין צדיקין לפני מי שאמר והיה העולם ואומרים לפניו. רבש"ע כשהיינו באותו עולם אילו בני אדם היו משכימין ומעריבין לב"ה וקורין קיש ומתפללין ועושין שאר מצוות. ואמר להן. אם כך עשי לנו ורפאו אותן. מיד הולכין צדיקים יעמידן על עפרם של רשעים ומבקשין עליהן רחמים. והקב"ה מעמידן מעפרן על רגליהם יכו' (צד ט"ו): מאור פנים של צדיקים לימות המשיח ולעו"הב כיצד. יש שנותנין לו מאור פנים כצאת השמש בגבורתו בשעה ראשונה. ויש שנותנין לו בשתי שעות. ויש שנותנין לו בשלש שעות. ויש בארבעה שעות. ויש בחמש שעות. ויש שנותנין לו שש שעות. ויש כל היום כולי. ויש שנותנין לו מאור פנים כמאור לבנה בראש חודש. ויש שנותנין לו בחמשה לחודש. ויש בעשרה לחודש. ויש כמ"ו לחודש. ויש ככוכבים גדולים. ויש ככוכבים קטנים. ויש שנותנין לו מאור פנים באור הרקיע בשעה שהוא מטהר מן העבים. ויש שמשחרת פניהם בקריירה. זה הכלל כל הנישא פנים לשובה וזכה ומקבל פני שכינה. המזוהה והמלוכלך אינו מסב בפני המלך (צד ט"ז): כבוד ועיו לצדיקים לעיל ולעו"הב כיצד. הקב"ה יושב בבי"המך שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו. לכל א' יא' נותנין לו מאור פנים בתורה שיש בו. ומלאכי שרת עומדין להם סביב סביב מישראל ובוכין בלבבם. אשריהן של ישראל שכל אותו הצער והעניו והחלץ שהיה להם חלף הלך לו עכשיו כל אותה טובה גדולה להם וכו'. לפי שבעו"הו היו כל א"ה מחרפין את ישראל. ואומרין לישראל כסף וזהב לנו וכו'. וכי מה שכר מוציאין על דברי חורה שכך מצטערין עליה. לאחר שעה בשיניעו ימות המשיח ובטל מלאך המות מן העולם יהיו כל א"ה אומרים אשרי העם הזה שעלה לו גורל לשובה. אשרי העם הזה שה' אלהיו בחלקן (צד כ' וכ"א): תחיית המתים להקב"ה בעו"הו כדי לקדש שמו הגדול. לימות המשיח כדי ליתן שכר לאוהביו וליראיו לעו"הב וכו' (צד כ"ב): אכילה ושתייה ורננה לצדיקים לימות המשיח ולעו"הב כיצד. מימות מוצעות לצדיקים בתוך האש ואוכלין ושותין ושומחין שמחה גדולה. שני לכן בה אמר ה' אלהים הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו הנה עבדי ישתו וגו' הנה עבדי ירונו וגו'. לעיני שמים וארץ חמה ולבנה כוכבים ומזלות וכל מעשה בראשית כולן וכו'. אתם צדיקי עולם שעשיתם לי רצוני בתורתי בכל יום תמיד מה נאמר בכם וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה וגו' (צד כ"ג): ואף הריגה שהרג הקב"ה את ישראל בעונותיהן בעו"הו רפואה היא להם לעו"הב שני לבן ונשובה אל ה' וגו' יחיינו מיומים זה העו"הו יומות המשיח. וביום השלישי יקיימו זה העו"הב (צד כ"ט): בית דוד מה אתם יושבים או מה אתם מבקשים את ימות המשיח ואת הנאולה וכו' (צד כ"ז). עתיד הקב"ה לפדות את ישראל בבין האומות ויביא להן ימות המשיח וימות הנאולה ויהיו שלשה דברים הללו (מלאך המות ויצהיר וישיבת בית הכסא עיי"ש במ"ע אות ט') נטולין מהן לעולם (צד פ"א):

וב' המאמרים האלו מוכיחין דימות המשיח וימות הנאולה ב' ענינים שונים הם. שאין ימות הנאולה כלא ימות המשיח. אבל ימות המשיח היו באפשרות אף אם לא היו נצרכים לנאולה. שאלמלא חטאו בעגל היו מניעין לימות המשיח מיד אחר מתן תורה. ששמו של משיח כל' ענינו ומושגו הוא משיח דברים שקדמו לבריאת עולם. וגלות ונאולה לא קדמו לבריאת עולם. שאינם יסוד לנלול בא' העולם:

עתיד הקב"ה לישב בבי"המך הגדול שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו ולומר להן. בניי אני הוא שנמסרתם למיתה עלי. אני הוא שנהרגתם עלי. אתם כמותי ואני כמוחכם. מה אני חי לעולם חי וקיים לעולמי עולמים אף אתם תהיו חיים וקיימים לעולם ולעולמי עולמים (צד ס"ח): שמעונו אחיי ועמי. מי שיש לו עינים יראה. לב יחכם. וכליות יבין. שאין בין אדם לבהמה כלום. וגדולה היא לאדם שמושבי'ן אותו עם המלך בקרן. ויסתכל בלבבו ובגופו ובעצמו. וידע הרוח ונשמה שברא הקב"ה בעולם מסוף העולם ועד סופו. כשהן חוזרין לעפרן שוב אינן חוזרין אלא ישראל בלבד. באהבה שהוא אוהב אותן ובשמחה ששמה בהן מעמדין כעפר על רגליהן. ומושבין בין ברכיו ומנפנפן ומחבקן ומנשקן ומביאין לחיי העו"הב שני כי כאשר השמים החדשים וגו' (צד פ"ה): ותקטן עוד זאת בעיניך וגו'. זה העו"הב שאין בו מיתה לעולם ולעולמי עולמים (צד צ'): ושרשך מארץ חיים סלה. זה העו"הב שצדיקים חיים וקיימים בו לעולם ולעולמי עולמים (צד ק"ז): הקב"ה שאין לו אחים לא בעו"הו ולא לימות המשיח ולא לעו"הב אלא צדיקי עולם שעושין תורתו בכל יום תמיד וקורא אותן אחיי ורעיי (צד ק"ט): פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום ומצאתי וקן אחד. אמר לי וכי יש או"ה לימות המשיח. אמרתי לי. כן כל ניום

וכל ממלכות שעינו את ישראל ולחצו את ישראל באין ורואין בשמחתן של ישראל והולכין לעפרן ושוב אין חוזרין לעולם שנאמר וכו'. וכל ממלכות וכל גוים שלא עינו את ישראל ולא לחצו אותן באין והיוין אכרים וכורמים לישראל שנאמר וכו'. אילו בשירים לימות המשיח. יכול אתה לומר הוואיל ובאין לימות המשיח וכן באין לעולם הבא וכו'. והלא דברים ק"ו מה אם הפסח שהוא דבר הקל אמר הכתוב כל ערל לא יאכל בו. עולם הבא שהוא קדשי קדשים עאכ"כ שלא יהא ערל אוכל בו לעולם ולעולמי עולמים ולא יהא דר בו לעולם ולעולמי עולמים (צד קכ"א): לא זכו אי"ה שיאכלו אלא עו"ה בלבד אבל ישראל זכו שיאכלו שני עולמים העו"ה והעו"הב (קמ"א): כללו של דבר שקנין העו"ה הוא תלוי בדרך ארץ. אבל קנין העו"הב הוא תלוי בעסק התורה. והיא דעת ר' אלעזר בכתובות (ק"א ע"ב). א"ר אלעזר עמי הארצות אין חיים שני מתים כל יחיו וגו'. כלו"י ספא דקרא דריש רפאים כל יקומו לכן פקדת ותשמדים ותאבד כל זכר למי נישעיה כ"ו) ופ"י רפאים במרפה עצמו בדברי תורה (וכן פירש"י עי"ש). והנה המקרא קאי אאי"ה שהצירו לישראל כמ"ש קודם לזה ה' אלהינו בעלוננו אדנים וזולתך וגו'. ונקט ר' אלעזר בלשוננו עמי הארצות לכלול בלשוננו אף עמי הארץ דישאל שהם מרפים עצמם בדברי תורה. ואח"כ הביא מסדר הש"ס ברייתא דתניא כוותיה. תנ"ה מתים כל יחיו יכול לכל ת"ל רפאים כל יקומו. במרפה עצמו בד"ה הכתוב מדבר. ואח"כ סיפרו בנמרא. א"ל ר' יוחנן לא ניהא למרייהו דאמרת להו הכי. והוא במרפה עצמו לעבדים הוא דכתיב. א"ל מקרא אחר אני דורש דכתיב כי טל אורות טליך וארץ רפאים תפיל (שם) כלי המשתמש באור תורה אור תורה מחייהו וכל ספא משתמש באור תורה אין אור תורה מחייהו. כיון דחזייה דקמצטער א"ל רבי מצאתי להם תקנה (לע"ה דישאל) מן התורה ואתם הדברים בה' וגו' וכו' אפשר לדבוקי בשכינה וכו'. אלא כל המשיא בתו לת"ה וכו' והמהנה ת"ה מנכסיו וכו' כאילו מדבק בשכינה. ועי' לקמן באלוהו וטא שנעשין שמשין לצדיקים בעו"הב:

במ"ה הקב"ה מרמה פני הצדיקים לעתיד לבא בשיטה ראשונה (צד קס"ד). (כלו"י השטה שהיתה קודם ויגרש את האדם). וכל העומדין לימות המשיח הולכין לארץ ישראל שוב אין חוזרין לעפרן לעולם שנאמר והיה הנשאר בציון וגו'. לאנה הולכין. בשעה שהקב"ה מקבל פני צדיק לע"ל באין לפניו כבנים לפני האב וכעבדים לפני אדוניו וכתלמידים לפני רבם וכו' (שם): ובסדר אליהו וטא. גדולה צדקה שממחרת להביא את ימות המשיח ואת ימות הגאולה (צד ק"ע): שמשין לצדיקים לעו"הב מנין. או"ה בטילין שני ויצאו וראו בפני האנשים וגו' הא אין כאן אי"ה. אלא שמשין לצדיקין לעו"הב מנין. היה אומר. עמי הארץ שלא קראו ולא שנו ואין בהן ע"ו ואין בהם חסם וגול ואין בהן גילוי עריות ואין בהן שפיכות דמים מביא אותן ועושה אותן שמשין לצדיקים לעו"הב (ועי' במ"ע אות ז' וחי') וכו' (צד קצ"ד):

עפ"י אלו הליקוטים למדרג. העולמות הם ג' העו"ה וימות המשיח ועו"הב שיהיה אחר שנות אלף השמיטה. כי העו"ה הווה ב' אלפים תרז ב' אלפים תורה וב' אלפים ימות המשיח (אילו לא נרמו העונות) והאלף השביעי הוא יום שכולו שבת ולמוצאי שבת עו"הב. וקודם שנות השמיטה תחית המתים. ואילו לא חטא אד"הר לא היה עולם התווה. ואילו לא חטאו ישראל בעגל היו ימות המשיח מיד אחר מתן תורה. ועתיד הקב"ה שיבא ויפרה את ישראל מבין או"ה ויביא להם את ימות המשיח ואת ימות הגאולה: קיום מין האדם הוא תלוי במדות דרך ארץ ושכרן של בני אדם העו"ה. קיום האומה הישראלית היא בתורה ובדרך ארץ ושכרן כפלים העו"ה והעו"הב:

אמנם הדברים שמוזכר עליהם אבא אליהו ביותר אם מצד דרך ארץ או מצד התורה הם. בפכ"ה (צד קכ"ה) כמה קונה אדם את אביו שכשמים. קונהו במעשים טובים וקונהו תורה. הקב"ה מקנינו העו"הב וימות המשיח. (ובמה) קונהו הקב"ה לאדם. קונהו מתוך אהבה מתוך אחוה מתוך יראה מתוך ריעות. מתוך האמת מתוך השלום. מתוך שפל ברכ ומתוך ענווה. מתוך ישיבה מתוך מיעוט סחורה מתוך שימוש חכמים מתוך פילפול תלמידים. מתוך לב טוב מתוך דרך ארץ. מתוך לאי לאו מתוך הין הין: בפכ"ה (צד קמ"ג) כך אמר להם הקב"ה לישראל. בניי כלום חסרת לכם. מה אני מבקש מכם. הא איני מבקש אלא כדי שתהיו אוהבין זה את זה. ותהיו מכבדין זה את זה. ותהיו יראין זה מזה. ולא ימצא בכם לא עבירה ולא גול ולא דבר מבעור. אלא שלא תבואו לידי פסול לעולם וכו': שם (צד קמ"ד) לא נתנה תורה על מנת כן אלא לקדש שמו הגדול שני עבדי אתה ישראל וגו'. מיכן אמרו ירחיק אדם עצמו מן הגול מישראל ומן הגוי ואפ"י מכל אדם שבשוק. שהנוגב לגוי לסוף שהוא נוגב לישראל. והגול לגוי לסוף שהוא גול לישראל. נשבע לגוי לסוף שהוא נשבע לישראל. מבחש לגוי לסוף מבחש על ישראל. שופך דמים לגוי לסוף שהוא שופך דמים לישראל. ולא נתנה תורה על מנת כן

אלא כדי לקדש שמו הגדול, ושמתי בהם אות ושלחתי מהם פלטים וגו' מהו אומר בסוף הענין והנידו את כבודי בניי: בפ"י (צד ל"ג) מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ בין גוי ובין ישראל בין איש ובין אשה בין עבד ובין שפחה קוראין את המקרא הזה צפונה לפני ה', וזכר הקב"ה עקודת יצחק בן אברהם: בפ"ט (צד מ"ה). מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ בין גוי ובין ישראל בין איש ובין אשה בין עבד ובין שפחה הכל לפי מעשה שעושה ר"הק שורה עליו: בפ"יג (צד ס"ה) כלום משוא פנים לפני בין גוי ובין ישראל ובין איש ובין אשה ובין עבד ובין שפחה עשה מצוה שכרה בצדה שני צדקתך בהררי אל: בפ"י (צד קל"ה). והלכת בדרכיו בדרכי שמים. מה דרכי שמים רחום, ורחמן על הרשעים ומקבלן בתשובה. כך אתם תהיו רחמים זה על זה. ד"א מה דרכי שמים חנון, נותן מתנות חנם ליודעין ולשאיין יודעין אותן. כך אתם תנו מתנות זה לזה. ד"א מה דרכי שמים ארך אפים, מאריך רוחו עם הרשעים ומקבלן בתשובה. כך תהיו אתם מאריכין פנים זה לזה לטובה, ואל תהיו מאריכין פנים זה לזה לפורענות. ד"א מה דרכי שמים רב חסד מטה בלפי חסד, כך אתם תהיו נושאים פנים כלפי טובה לעשותה יותר מן הרעה: ועל מה שהוא מזהיר ביותר עוד הוא כי בודא אב ואם בפכ"ו ובפכ"ז: וכן הוא מזהיר בכבוד תלמידי חכמים ביותר ובמעלותיהם, ואעתיק מזה איזה מאמרים, בפ"ה (צד כ"ג). מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ שכל תלמיד חכם שהוא קורא לשם שמים ושונה לשם שמים ואוכל משלו ונהנה מיגיעו עליו הוא אימר לא ראיתי צדיק צדיק נעוב וגו', ולא עוד אלא בני ביתו יריאין ממנו והקב"ה אהבו אהבה נמורה ביותר, ואומר וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך וגו' כי תלך במים ארך אני וגו': בפ"י (צד נ"ב). מי שיש לו ת"ח בשכונתו ויודע בו שהוא קורא לשם שמים, והיה זה ומכלכלו ומפרנסו, נמצא מקיים את ת"ח את אשתו ואת בניו, וכל הקורין ושונין עמו, עליו הוא אימר פרס בשלום נפשו וכו': בפ"יב (צד נ"ט) ירבה ארם סעודתי עם תלמידי חכמים כדי שילמד מהן דברי תורה: בפ"ח (צד צ"א). מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ שכל ת"ח שאוכל משלו ונהנה מיגיעו ואינו נהנה משל צביר כלום הרי הוא בכלל אשרי, וכל שלחן שאין ת"ח נהנה ממנו אינו מבורך וכו': בפכ"ו (צד קל"ט) מי שיש לו ת"ח בשכונתו ויודע בו שקורא לשם שמים ושונה לשם שמו ומכלכלו ומפרנסו, נמצא מקיים אותו תלמיד ואת אשתו ואת בניו ואת כל אשר לו ואת כל הקרובין עמו במשפחה, לכך נאמר ומכשרך אל תתעלם: בפ"ל (צד קמ"ח). ד"א אהלי שורה, מה אהל זה אי אפשר לו להתקיים בלא יתירות בלא שיתראי אי אפשר להם להתקיים בלא תלמידי חכמים, שני וכל מתירי נתקו וכו' אלו חכמים שבישראל וכו' והוויין להן לישראל כמיתרי עולם וכו':

ומה שאני רואה עוד להעיר עליו ולהעתיק ממנו, שלקח דוגמא לדורו ממעמד ישראל במצרים שזכו לגאולה, בפכ"ג (צד קכ"ג) פ"א הייתי עיבור ממקום למקום ומצאתי זקן א' ואמר לי, רבי דורות הללו כשירין מיוצאי מצרים, אמרתי לו מה ראית בנך לדורות הללו שהן כשירים מיוצאי מצרים, ראה בעיניך ובאזניך שמע, דורו של משה לא כשירין הן ותורה היתה עמהן, אלא ראה בעיניך ולבך חשית לכל הדברים, שהרי תורה ונביאים היו עמהן (ע"י במ"ע את ט"ו) וכו', אף דוד המלך משבח ויוצאי מצרים אשר יצאו ממצרים, מצוה אחת היתה בהן ודרכו ממנה מאה מצות, שנתקבצו וישבו עד שהיו כולם באגודה אחת, וכרתו ברית שיעשו נמילות חסדים זה עם זה, וישמרו מילה בבשרם ברית אברהם יצחק ויעקב, ושלא ינחיו לשון יעקב אביהם וילכו וילמדו לשון מצרים מפני עבודה זרה שנ' מי כעמך ישראל גוי אחד וגו', ומיד בפרק שאחר זה מחליל, אל תהן ה' מאויי רשע וגו', מה בין כהן של יוצאי מצרים לזרעו של עשו הרשע, יוצאי מצרים מצוה אחת היתה ביניהן וכו' כדלעיל, אבל זרעו של עשו הרשע אינו כן אלא כל זמן שיצחק קיים קיימו את המילה בבשרם, כיון שמת יצחק ביטלו את המילה בבשרם וכו', וכל זה הקדים בפ' שלפני זה (צד קכ"ג) באריכות, נקבצו וישבו וכו', באיזה צד עבדו ישראל את אבינו שבשמים במצרים, שלא שינו את לשונם, והיו המצריים אומרים להם למה אתם עובדים אותנו, אם תעבדו אלהי מצרים יקל עבודתו מכם, משיבין ישראל אומרים שמא עוב אברהם יצחק ויעקב את אלהינו שבישמים שיעובו בניהן אחריהן, אמרו להן לא, אמרו בשם שהם לא עובו אותו כך לא נעובנו, והיו ישראל מלין את בניהם במצרים, אמרו להם המצריים, מה שמא תקל עבודה קשה מכם, משיבין ישראל וכו' שמא שכח אברהם יצחק ויעקב את ברית אלהינו וכו' כך לא ישכחו בניהן אחריהן, ד"א והיו ישראל מלין את בניהן במצרים, אמרו להם המצריים למה אתם מלין אותן, שלא שמו שעה את משיבין אותן בניהן, אמרו להן נימול איתן לאחים עשו בהם כרצונכם, והיו ישראל עושין משתה לבניהן ולבנותיהן במצרים, א"ל המצריים למה אתם עושין להם משתה ואחר שעה אתם מוציאים אותן ללחץ ולענין, א"ל אני

נעשה משחה ואח"כ עשו כרצונכם. יש מוציאין לשני ימים, יש מוציאין אותו לג' ימים, יש שהיו מוציאין אותו לג' ימים, המת מת והנהגת נהרג, והבא בחיים חיים וכו'.

ומראין הדברים שכלפי בני דורו דבר אבא אליהו כף, שהרי ענין המשחה לבניהן ולבנותיהן לא נזכר כלל באגדות, ובענין המילה נזכר באגדות שבמשלה במצריים, אלא אמר דבריו כנגד אלו המתבוללים ומשכו את ערלתן, ושפתם היתה יוונית, ומהם היו שגורו על עצמן, לא נישא נשים כדי שלא נלך לבהלה, אמר בזה להם שהיו כולם באגודה אחת ויעשו נמילות הסרים זה בזה וישמרו לשונם וברית מילה ויפרו וירבו וסוף הנאולה שתבא, ומי יתן והיו דבריו נשמעים בכל בית ישראל גם בימינו:

אמנם היסוד בדרכי ההנהגה היא המאמר, במדה שאדם מורד בה מורדין לו, צד ה' כשם שנאספים קהלין ברוך, צד י"ד ומקיים עליהם במדה וכו', צד ט"ו אתה משול בתיו ותורה בתיו וכו', צד י"ח כתר יפה שמנוח להם וכו', צד כ' כשם ששם ארצי ונחלתי וכו', צד כ"א שכשם שישראל עושין את התורה וכו', צד כ"ד כשם שאו"ה מענין את ישראל וכו', צד מ' ואילך הוא דורש העשר מכות שהביא הקב"ה על מצריים במדה שמדרו בה, צד נ' ברוך המקום ב"ה שמשלם לבניא איש בדרכיו וכל א' וא' איש כמעשיו ומקיים עליהם במדה וכו', צד נ"ט מיכן אמרו במידה וכו', ושם ובצד ס' דורש בקבלת אברהם את אורחיו הא"ך שלם לו הקב"ה במדה שמרה, צד צ"ו ברוך המקום ב"ה וכו' ומקיים עליהם במדה שאדם מורד וכו', צד צ"ח ואתה צדיק ורן אתה לפני אדם איש בדרכיו ומשלם אתה לבניא כל א' וא' איש כמעשיו ומקיים אתה עליהם במדה שאדם מורד וכו', צד ק"ז ברוך המקום וכו' ומקיים עליהם במדה וכו', שם כשם שמספרין וכו', צד ק"ח כשם שעוברין עבירה בחדרי חדרים וכו', צד ק"ט שכשם שביקש נבל מיתתן של ת"ח וכו', צד ק"א במדה שמדרו בה מדרתה להם וכו', צד ק"ד לפי שכל א' וא' לפי שכרו בא בעולם וכו', צד ק"ה הדרוש על י' הדברות יסודו על הכלל במדה שאדם מורד וכו', צד ק"ז ברוך המקום וכו' ויקיים עליהם במדה וכו', צד קמ"ט מידה כנגד מידה וכו', צד קנ"ז שכשם שתתם אחיתפל וכו'.

ובסדר אלוהי זוטא קצת דברים שהם הוספות ומלוואים לאלוהי רבה, אמנם עיקר מה שנתייחד זה הספר בו הוא בפרקים ה' עד י"ד והוא ביאור בהנהגת העולם צדיק ורע לו רשע וטוב לו, מדה הנוהגת בכל משפחות האדמה בין בישראל בין באומות (צד קס"ד, וצד פ"ח): **וכל דבריו ודרושי' הם מסולסלים במעשיות ובמשלים**, אמנם המעשיות רובם מאורעות שאירעו לו שנתוכח עם אנשים שונים, וכבר סדרתים לעיל במאמר ד' והם כ' סיפורים, וחוק מאלה, מעשה בשתי משפחות של כהנים (צד נ"ט), מעשה בהגמון א' (צד נ"ד), מעשה באדם א' (צד ס"ה), שוב מעשה באדם א' (צד ס"ו), מעשה בכהן א' (שם), מעשה בכהן א' (צד צ"א), מעשה בכרתא אחת (צד קט"ו), מעשה בר' יהודה הנשיא (צד קל"ט), פעם אחת נכנס ר' צדוק לבית המקדש (צד קמ"ט), שוב פ"א נכנס ר' נתן לבי"המק (שם), בא ארריאנוס קיסר ותפש אלכסנדריא של מצרים (צד קנ"א), באתה מלכות רומי והרגה את בית תר (שם), אשה אלמנה ושבעה בניה (שם), וכשתפשו את ר"ש ואת ר' ישמעאל (צד קנ"ג), כוזמא, כימי ר' דוסא בן הרכינס (צד קס"ח), שהם ט"ו מעשיות, נמצאו כולם ל"ה מעשיות, ובסוף הספר עיר מעשה א"ר יוסי פ"א הייתי מהלך בכרך גדול של רומי וכו', אבל זו היא הוספה מהמעתיק:

ואמנם המשלים הם נאים מאד, והם סוף פ"א צד ו', פ"ב צד ט', שם צד י"א, עיר שם, עיר שם, שם צד י"ב, וכולם הם משל למלך, ושם צד י"ב משל לבעל הבית, שם צד י"ה משל למלך, שם צד כ', פ"ה צד כ"ה שני תינוקות, שם כ"ט משל למלך, שם צד ל' משל לענבי הגפן, פ"ו צד ל"א משל למלך, שם צד ל"ד, עיר שם, פ"ז צד מ', פ"ט צד מ"ט, פ"א צד נ"ה, שם נ"ו להדיד לספינה, פ"י צד ס"ט למלך ב"ר, עיר שם, שם צד ע', שם צד ע"א, עיר שם, פט"ז צד פ"ב, עיר שם, פ"י צד פ"ח, פ"ח צד פ"ט, שם צד צ"א, עיר שם, שם צד צ"ג, עיר שם, שם צד ק', עיר שם, שם צד ק"ו, פ"ט צד ק"י, פ"ב צד ק"י, שם צד ק"ד, פכ"א צד ק"ו, פכ"ב צד ק"ט, שם צד ק"כ, פכ"ד צד קכ"ה, שם צד קכ"ו, פכ"ה צד קכ"ח, פכ"ז צד קכ"ה, פכ"ז צד קל"ה, פכ"ז צד קל"ו, עיר שם, שם צד קל"ז, פכ"ה צד ק"מ, פכ"ט צד קמ"ג, פ"ל צד קמ"ט, שם צד ק"ג, עיר שם, שם קנ"ה, עיר שם, שם צד קנ"ו, עיר שם, פל"א צד קנ"ט, עיר שם כהן שקנה, שם צד ק"ס, שם צד קס"ב, שם צד קס"ד, ובזוטא פ"ב צד קע"א, שם צד קע"ג, שם צד קע"ד, פ"ד צד קע"ה, שם צד ק"פ, פ"ה צד קפ"א, פ"ו צד קפ"ב, פ"א צד קצ"א.

י' ובמזמרה לי שהרבה מזה נעשו בדוגמת חיי הרומיים, וזו תהיה ג"כ הוכחה לקדמות הספר:

פ"ב צד קצ"ג, פ"ג צד קצ"ד, והם ע"ג משלים, ואם נחשוב להם ל"ה מעשיות יכללו כולם ק"ה. ואילו המעשיות שהם בויכוחים כוללים לפעמים ב' ונ' וד' עד שנמצא בפס"ו שכולל ח' ויכוחים. מעתה עשוי הספר מקלעות מקלעות ציצים ופרחים חזק מפרי מניו בדברי לקח ומוסר. והרדת סגנון לשונו הוא בהדרת לשון הקודש ואמרותיו אמרות טהורות לוקחי לבבות, ומראש ועד סוף רוח ה' דבר בו ומלתו על לשונו, ואין כמוהו בכל ספרות העתיקה:

מאמר י"א בסגנון לשונו המיוחד. ובדרשות המיוחדות בספרו.

כתב אבא אליהו צד י"ט, שדברי תורה כפולין בכל מקום, והמשים את לבבו לדברי משה רבינו בס' דברים מתחלת ס' ה' עד סוף ס' י"א ימצא כי הוא מכפיל דיבורים ומליצות בסגנונו המיוחד לו, ולא מוזרים המה כפולין כאלה גם בדברי הנביאים, וכל הבקי בהם ידע אותם, וכמו כן השתמש בסגנון הזה בעל סדר אליהו, וראה אני לערוך כאן אלו הכפולין בספרו, ואם לא יהיו כולם יהיו עכ"פ רובם, ואפרש ניכ הרבה ממליצותיו כסדר הספר: **ברוך המקום ברוך הוא שמכיר בראש ובסוף וכו' (צד נ').** ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים וכו' (צד ח'). בפ"ו (צד מ"ב), בפ"ט (צד מ"ט), בפ"ב (צד ס'). בפס"ו (צד ע"ו), בפ"ח (צד ק"ח), שם (צד ק"ט), בפכ"ט (צד קמ"ה), בפלא"א (צד קנ"ז), ושם (צד קנ"ט), בה"מ ב"ה שבחר בחכמים ובתלמידיו ותלמידיהם עד סוף (כל הדורות) ומקיים עליהם במדה שאדם מודד בה מודדין לו כשם שיושבין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובכל מקום פנוי להם קורין לשום שמים ושונין לשם שמים ויראה בלבבם ומחזקין דברי תורה על פיהם כדי שלא ישכחו דברי תורה מפיהם ומפי בניהם לעולם ולעולמי עולמים וכו', ובלי ספק שהוא קטוע סיפא כמו שכתבתי במ"ע אות ו', ויראה שצ"ל ובתלמידיהם, ובפ"ח (צד צ"ו) הנוסחא ותלמידיהם ותלמידיו ותלמידיהם ומקיים עליהם וכו' וכשם שיושבין וכו' שבכל יום שפנוי להם וכו' ויראין בלבבם ומחזקין דברי תורה על פיהם ומקיימין עליהן כי קרוב וכו', ועי"ש במ"ע אות ל'. ועכ"פ נראה להגיה ובתלמידיהם ובתלמידיו וכו', ושם (צד ק"ו) הנוסחא ובתלמידיהם וכו', והתם נמי ליתא עד סוף כל הדורות, וגרים כשם שיושבין וכו' ובכל מקום פנוי להם וקורין בהם לשום שמים ויראה וכו', ושונין לשם שמים ליתא, וגרים ומחזקין ד"ת על פיהן ומקיימין עליהן טוב לגבר וכו', ובפכ"ו (צד קל"ו) ובתלמידיהם וכו' ויקיים עליהם, (וצ"ל ומקיים), בכל מקום וכו' ושונין לשם שמים ויראה בלבבם ומחזקין וכו' ומקיימין עליהן כי קרוב וכו'; ברוך המקום ברוך הוא ששמחתו מרובה על ישראל לעולם פ"ה (צד כ"א), ברוך המקום ברוך הוא שספר עצמו עם הצדיקים הראשונים פ"ו (צד ל"ה), ברוך המקום ברוך הוא שהבטיח את אבותינו ונתן ביטחון לבנים פ"ו (צד ל"ט), ברוך המקום ברוך הוא שמשלם לבני אדם איש כדרכו וכל אחד ואחד איש כמעשיו ומקיים עליהם במדה שאדם מודד בה מודדין לו פ"ט (צד נ'), ברוך המקום ב"ה שהוא מעביר עונותיהן של ישראל ואינו משמר קנאה ונקמה עליהן ודברי תורה לא מנע מהן ועונותיהם ראשונים ראשונים מעביר מנגד פניו, שם (צד נ"ב), ובפ"ח (צד ק"ט) בה"מ ב"ה שאין לפניו משוא פנים כשם שהקב"ה יאה שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים מגלגל ומעביר ואינו משמר קנאה ונקמה על ישראל בכל מקומות מושבותיהן ודברי תורה לא מנע מהן כי יאה אדם מגלגל וכו'; ברוך המקום ב"ה שרחמיו מרובין על ישראל לעולם וחס על כבודו בכל מקומות מושבותיהן פ"א (צד נ"ז), ובפ"ח (צד פ"ט) בה"מ ברוך הוא שרחמיו מרובין על ישראל לעולם אעפ"י שסרחו במעשיהן וכעם עליהן רחמים שלו מקדימין עמהם בכל יום תמיד: ברוך המקום ב"ה שמשלם לאוהביו וליראיו שכר דרך הארץ בעניה וקרן קיימת לו לעיבה פ"ב (צד נ"ט), ברוך המקום ב"ה שהוא מקדש את שמו הגדול בגלוי לעולם פס"ו (צד ע"ו), ברוך המקום ב"ה שנתן דברי תורה לישראל שילמדו מהן דרך ארץ שלא ירבו עונותיהן בעולם שם (צד ע"ט), וכעין זו בהגדת ליל פסח בה"מ ב"ה ברוך שנתן תורה לעמו ישראל: ברוך המקום ב"ה שבחר בהן בישראל מכל באי העולם ומכל מעשה ידיו שברא בעולם וקנה אותם קנין נמור בנים ועבדים לשמו פ"ב (צד ק"ח) ובפכ"ה (צד קכ"ד) ובפכ"ו (צד קכ"ט), ברוך המקום ב"ה שנפרע משונאיהן של ישראל פכ"ד (צד קכ"ו), ברוך המקום ב"ה שזכר את ירושלים בכל שעה ושעה ואין לפניו לא עוולה ולא שכחה ולא משוא פנים פ"ל (צד קמ"ז); ועיקרו כלשון המשנה סוף מדות, ברוך המקום ברוך הוא שלא נמצא פסול בורעו של אהרן, ועי"ש בפירושי להגדה של פסח צד פ"ו: